

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

# Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ  
ЖУРНАЛ

Випуск **40**



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2021

## РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

### ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

**Харитонов Євген Олегович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

### НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

**Харитонova Олена Іванівна** – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

### ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

**Некіт Катерина Георгіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

## ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

**Голубєва Немі Юріївна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Давидова Ірина Віталіївна** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Завальнюк Володимир Васильович** – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Ківалов Сергій Васильович** – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Ківалова Тетяна Сергіївна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

**Кізлова Олена Сергіївна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

**Колодін Денис Олексійович** – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Сафончик Оксана Іванівна** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Чанишева Аліна Рашидівна** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Чанишева Галія Інсафівна** – доктор юридичних наук, професор, декан соціально-правового факультету, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

**Чобану Геннадій** – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 5 від 12 березня 2021 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

---

Збірник зареєстровано Міністерством інформації України: свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 10996 від 15 лютого 2006 р.  
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):  
Наказ № 409 від 17.03.2020 р. Міністерства освіти і науки України.

«Часопис цивілістики» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Офіційний сайт: [www.clj.nuoua.od.ua](http://www.clj.nuoua.od.ua)

## ЗМІСТ

<b>ПИТАННЯ ТЕОРІЇ</b> .....	5	<i>Чванкін Сергій Анатолійович</i> ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДАНИХ З ЕЛЕКТРОННИХ ПОВІДОМЛЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	50
<i>Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна</i> КОНФЛІКТ ТА СОЛІДАРНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІД-19.....	5	<b>ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ</b> .....	56
<i>Гуйван Петро Дмитрович</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТРОКІВ ДІЇ ОХОРОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ.....	12	<i>Пижова Марина Олександрівна</i> МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ЮРИДИЧНА ГАРАНТІЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ.....	56
<i>Каракасіди Олена Федорівна, Зіньковський В'ячеслав Вікторович</i> ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ... ..	18	<b>РЕЦЕНЗІЇ</b> .....	61
<i>Матійко Микола Володимирович</i> ОКРЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОЇ ТАЄМНИЦІ З ОГЛЯДУ НА СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	23	<i>Сафончик Оксана Іванівна, Діденко Лариса Василівна</i> РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «ООНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ» ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРІВ А.С. ДОВГЕРТА ТА Є.О. ХАРИТОНОВА.....	61
<b>ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА</b> .....	29	<b>ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЦЯ</b> .....	63
<i>Кривенко Юлія Василівна, Адаховська Надія Сергіївна</i> ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ.....	29	<i>Харитонов Євген Олегович</i> СПОМИН ПРО В. В. ЛУЦЯ.....	63
<i>Зінькевич Юлія Євгенівна</i> ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ДОГОВОРУ ПРО ЗМІНУ ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ... ..	35	ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ЛУЦЬ – Біографічна довідка.....	64
<b>ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА</b> .....	40		
<i>Сприндис Сергій Іванович</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОМЕРЦІЙНА КОНЦЕСІЯ» І «ФРАНЧАЙЗИНГ».....	40		
<b>ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА</b> ... ..	46		
<i>Омельчук Олександр Сергійович</i> ПЕРЕДУМОВИ ЮРИДИЧНОЇ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	46		

## CONTENTS

<b>THEORETICAL ISSUES</b> .....	5	<i>Chvankin Sergiy</i> EVIDENCIAL VALUE OF DATA FROM ELECTRONIC MESSAGES IN CIVIL JUDICIAL PROCEEDINGS.....	50
<i>Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena</i> CONFLICT AND SOLIDARITY OF INTERESTS IN TERMS OF THE COVID-19 PANDEMIC.....	5	<b>CIVILISTICS WITHOUT BORDERS</b> .....	56
<i>Guivan Petro</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE TERM OF PROTECTION OF CIVIL LAW.....	12	<i>Pyzhova Maryna</i> MINIMUM WAGE AS A LEGAL GUARANTEE OF WAGES.....	56
<i>Karakasidi Olena, Zin'kovskyy Vyacheslav</i> LEGAL NATURE OF COVERING MEETING REQUIREMENTS IN COMMITMENT.....	18	<b>REVIEWS</b> .....	61
<i>Matiiko Mykola</i> SOME PRIVATE LAW ASPECTS OF PERSONAL SECRECY GIVEN THE CURRENT STATE OF INFORMATION SECURITY.....	23	<i>Safonchyk Oksana Ivanivna, Didenko Larysa Vasylivna</i> REVIEW OF THE COLLECTIVE MONOGRAPH “UPDATING OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE: EMERGENCE OF APPROACHES” EDITED BY PROFESSORS A.S. DOVHOVERT AND YE.O. KHARYTONOV.....	61
<b>PRACTICAL CIVIL LAW</b> .....	29	<b>TRIBUTE TO THE MEMORY OF VOLODYMYR VASYLOVYCH LUTS</b> .....	63
<i>Kryvenko Yuliia, Adakhovska Nadiia</i> OBJECTS OF PROPERTY RIGHT OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS: FROM THEORY TO PRACTICE.....	29	<i>Kharytonov Yevhen Olehovych</i> REMEMBRANCE OF V.V. LUTS.....	63
<i>Zinkevych Yuliia</i> PECULIARITIES OF THE NOTARY AGREEMENT ON CHANGING THE ORDER OF THE RIGHT OF INHERITANCE.....	35	VOLODYMYR VASYLOVYCH LUTS – Biographical background.....	64
<b>COMPARATIVE CIVIL LAW</b> .....	40		
<i>Spryndys Serhii</i> THE RELATION BETWEEN THE TERMS “COMMERCIAL CONCESSION” AND “FRANCHISING”.....	40		
<b>IT LAW CIVIL PROBLEMS</b> .....	46		
<i>Omelchuk Oleksandr</i> PREREQUISITES FOR LEGAL SUBJECTIVATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	46		

## ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.115

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.384>

### **Харитонов Євген Олегович,**

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Національної академії правових наук України,  
завідувач кафедри цивільного права  
Національного університету «Одеська юридична академія»  
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

### **Харитонova Олена Іванівна,**

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Національної академії правових наук України,  
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції  
Національного університету «Одеська юридична академія»  
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

## КОНФЛІКТ ТА СОЛІДАРНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІД-19

**Актуальність теми.** Однією з базових категорій цивільного права є інтереси. Проблема їх конфлікту та залагодження, а надто з'ясування можливості солідарності інтересів набуває особливої актуальності в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема епідемії/пандемії. Це, природно, зумовлює необхідність її дослідження. Оскільки публічні засоби впливу у цій сфері виявилися недостатньо ефективними, актуальним є також вивчення ролі громадянського суспільства у стосунках, які при цьому виникають.

**Стан дослідження проблеми.** Категорії суб'єктивного права та інтересу у вітчизняному правознавстві була приділена певна увага [3; 12]. Останнім часом з'явилася також низка публікацій, присвячених «конфлікту інтересів», у тому числі в умовах КОВІД-19. Однак проблема встановлення оптимальних шляхів залагодження колізії та досягнення солідарності інтересів, залишається вивченою недостатньо, що зумовлює доцільність звернення до неї.

**Метою дослідження** є аналіз проблем конфлікту та солідарності цивільних інтересів в умовах пандемії КОВІД-19 та визначення ролі громадянського суспільства у їх вирішенні.

### **Виклад основного матеріалу.**

#### **1. «Інтерес» та «охоронюваний законом інтерес».**

Характеризуючи категорію «інтерес», маємо зауважити її зв'язок з категорією «суб'єктивне право», що зумовлює доцільність з'ясування співвідношення між ними.

Наприкінці ХІХ ст. було запропоноване визначення, що включає одночасно волю та інтерес. Рудольф фон Єринг визначав суб'єктивне право як «юридично захищений інтерес» [27]. Прихильники цієї позиції у сучасній німецькій правовій доктрині вважають, що суб'єктивне право – це «своєрідна правова влада, що надана існуючим правопорядком суб'єктам права для задоволення певних інтересів» [9].

Критики вважають, що суб'єктивне право може існувати й без захищеного інтересу, а захищений інтерес – без суб'єктивного права [28; 19; 26].

У радянській цивілістиці набуло поширення розуміння інтересу як передумови суб'єктивного права [10]. Ця позиція вплинула й на пострадянську цивілістику, де інтерес розуміють як своєрідну передумову виникнення права, рушійний елемент його реалізації, встановлення, зміни і припинення правовідносин. При цьому поміж





сильними емоційними переживаннями. Соціальний конфлікт – це відкрите протистояння, зіткнення двох і більш суб'єктів і учасників соціальної взаємодії, причинами якої є усвідомлені несумісні потреби, інтереси і цінності [6, с. 48]. При цьому з погляду соціальної конфліктології інтерес розглядається як усвідомлене і зацікавлене ставлення суб'єкта до об'єкта, який є засобом задоволення тієї або іншої потреби індивіда або соціальної спільності. Тому причиною конфлікту може бути тільки усвідомлена потреба, яка виступає у формі інтересу. Отже, остаточною причиною всякого соціального конфлікту є суперечність усвідомлених інтересів між його суб'єктами: індивідами, соціальними групами, спільнотами і суспільствами.

Причини конфлікту поділяють на дві основні групи: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні причини є поза свідомістю і волею людей, соціальних спільнот, інститутів, організацій і виникають не з проявів свідомості або волі суб'єктів, а містяться в надсуб'єктних чинниках, хоча їхні дії проходять через свідомість, набуваючи відповідної суб'єктивної форми (мотив, бажання, прагнення, очікування та ін.). До об'єктивних причин належать: зіткнення матеріальних і духовних інтересів людей під час життєдіяльності; слабкість нормативно-правової бази, що регулює безконфліктне вирішення проблем; відсутність достатніх для нормальної життєдіяльності людей матеріальних і духовних благ. Суб'єктивні причини конфліктів є виразом об'єктивних причин та їх інтерпретацій суб'єктами. Найчастіше це суперечності між інтересами людей і нормами поведінки в суспільстві; суперечності між однаковими інтересами різних суб'єктів, спрямованими на той самий предмет; протилежні інтереси різних суб'єктів; нерозуміння інтересів, намірів, дій суб'єктами, які починають бачити в них загрозу собі та своєму оточенню [6, с. 63].

Конфлікти в умовах пандемії найчастіше є наслідком колізії приватних та публічних інтересів, пов'язаний із тим, що відбувається об'єктивний процес зростання ролі держави, яка має забезпечити узгодження індивідуальних інтересів у інтересі публічному [8].

Таке бачення головного чиннику конфлікту не завжди відповідає дійсності, однак є виправданим з міркувань методики визначення засобів залагодження конфлікту інтересів правовими засобами. Із погляду дихотомії «приватне право-публічнеправо» індивідуальний, колективний, суспільний тощо інтереси можна розглядати як такі, що за своєю сутністю є інтересами приватними, тоді як державний, муніципальний, соціальний

інтереси розглядаються як інтереси публічні. У сфері публічній залагодження конфлікту інтересів відбувається, головним чином, шляхом застосування публічно-правових засобів уповноваженими на те органами державної влади та їх фігурантами. У сфері приватній залагодження конфліктів може відбуватися за допомогою приватно-правових засобів, громадського самоврядування, громадянського суспільства тощо.

### **3. Солідарність інтересів та «суспільні інтереси».**

Слід зауважити, що крім конфлікту інтересів, пандемія є рушійною силою їх «солідаризації».

У зв'язку із цим варто згадати про спроби розглядати «солідарність інтересів», як чинник надання взаємодопомоги у цивільному (радянському) праві [16]. Опускаючи ідеологічну складову частину відповідних побудов, звернімо увагу на те, що низка ідей «соціального солідаризму» того часу знаходить відображення у теперішніх спробах виокремлення «суспільних інтересів», субстантивне значення яких виражається в гарантованості доступу до матеріальних і духовних благ, які є надбанням усього суспільства, а процедурний момент розуміння такого інтересу проявляється насамперед у визначенні балансу приватних та публічних інтересів. При цьому забезпечення суспільного інтересу за рахунок приватного інтересу можливе лише за умови, якщо таке сприяє забезпеченню конституційної демократії [20].

Використання категорії «суспільні інтереси» пов'язане з ідеєю «інтегрального суспільства», в якому протилежні чи суперечливі інтереси не протиставляються один одному, а взаємодіють на партнерській основі у соціально відповідальній державі в постіндустріальних суспільствах. З огляду на це суспільний інтерес являє собою гармонізований інтерес публічних і приватних партнерів та може кваліфікуватися як суспільна користь, соціальний ефект від здійснення партнерства в будь-якій сфері права. ...Таке партнерство має ґрунтуватися на засадах принципу пропорційності (*principle of proportionality*), ... який передбачає співрозмірне обмеження прав та свобод людини для досягнення публічних цілей» [24].

Згідно із принципом пропорційності/ співрозмірності органи влади, зокрема, не можуть покласти на громадян зобов'язання, які перевищують межі необхідності, що впливають із публічного інтересу, для досягнення цілей, які вимагається досягнути за допомогою застосовуваної міри (або дій владних органів). Відповідно, застосовувана міра має бути пропорційною (має відповідати) цілям [24].





місцевого самоврядування в умовах пандемії, покращення цієї співпраці відмічають 11,8% ГО. Але майже половина громадських організацій (45,6%) долучені до вироблення рішень щодо протидії COVID-19. Основним напрямком діяльності громадських організацій в умовах пандемії стало інформаційне роз'яснення. Половина опитаних погодилися, що пандемія допомогла виробити навички і технології самоорганізації.

На конференції також констатовалося, що пандемія дає змогу аналізувати реформи під іншим кутом; криза – це можливість для успішних громадських організацій починати нові напрямки діяльності; громадський активізм може компенсувати брак коштів, який може виникати під час зовнішніх обмежень; важливо бути зрозумілим для своєї цільової аудиторії. Карантин звузив можливості локального фандрейзингу, виключивши особисті зустрічі та масові заходи, але успішними стали ті фонди громад і організації, які вже мали попередні стосунки з бізнесом і громадою в контексті залучення ресурсів; важливим викликом, який для одних фондів виявився перевагою, а для інших – перешкодою, стала співпраця із владою: успішними були фонди, які змогли налагодити діалог з владою і спрямувати спільні зусилля.

На конференції йшлося й про те, що 183 благодійні фонди, що працюють у Європі та надають гранти, підписали своєрідний меморандум, у якому вони обіцяють: адаптувати активності своїх грантерів; пом'якшити дедлайни щодо звітування; бути фінансово гнучкими: дозволити «перекидати» кошти з однієї статті бюджету на іншу; дослухатися до прохань грантерів.

Найбільша світова краудфандингова платформа GlobalGiving запустила окремий підрозділ, присвячений проектам, спрямованим на боротьбу з коронавірусом. Значення такого рішення зумовлене тим, що закордонні неприбуткові організації, які розраховують на пожертви малих донорів, стикнулися з величезними проблемами внаслідок скасування масових заходів. Державне фінансування припинилося у зв'язку з тим, що кошти були переадресовані на інші потреби. Різні соціальні підприємства, які існували для фінансування їхньої активності, також були закриті, і це призвело до різного зменшення доходів. Благодійні організації в усьому світі зіткнулися зі зменшенням пожертв, адже мільйони людей втратили роботу або опинилися у фінансовій скруті. Неурядові громадські організації перебувають на межі виснаження. Одні відчують попит на свої послуги. Інші зіткнулися зі значним

зменшенням фінансування. Деякі організації відчули, що попит зростає, а грошей стає все менше.

Хоча внаслідок пандемії 53% донорів планують робити пожертви більш зважено, а 20% донорів до стабілізації економічної ситуації взагалі не жертвуватимуть, але водночас корпорації жертвували більше 5 мільярдів доларів на боротьбу з пандемією. Найбільшу приватну пожертву зробив Джек Дорсі, співзасновник і гендиректор Twitter – 1 мільярд доларів. Google стала найбільшим корпоративним донором: їхня команда пожертвувала понад 907 мільйонів доларів.

Загалом організації громадянського суспільства в усьому світі опинилися перед однаковими викликами, незалежно від того, у якій країні вони працюють і з якими джерелами фінансування стикаються. Водночас є сподівання, що ГО будуть спроможні і здатні змінюватися, адаптуватися, ставати тільки сильнішими завдяки випробуванню.

Оцінюючи досвід адаптації до кризи, 74% учасників конференції зазначили, що їхні організації відчули дужий вплив, а відтак їм довелося переформатуватися. Під час карантину знайшли натхнення і нові ідеї (70%), час на організаційну діяльність (26%), нових донорів (17%) і партнерів (26%) [1].

Ми навели тут досить великий фрагмент матеріалу, присвяченого стану і напрямкам діяльності громадянського (цивільного, громадського) суспільства, оскільки він відображає реальні можливості ГО в подоланні кризи, пов'язаної з пандемією КОВІД-19. На нашу думку, у згаданому матеріалі виразно помітне значення використання ідеї солідаризму як засобу подолання конфліктів в умовах кризи, викликані пандемією.

**Висновки.** Екстремальні умови буття суспільства, зумовлені пандемією КОВІД-19, створюють підґрунтя загострення конфлікту цивільних інтересів, що створюють загрози як у приватній, так і публічній сферах.

Спроби подолати ці загрози за допомогою публічно-правових засобів не є ефективними, про що свідчить і практика їх застосування під час карантину (локдауну). Разом із тим і суто приватноправовими засобами залагодити ці конфлікти, як стало очевидно, неможливо.

Найбільш ефективним засобом подолання конфліктів інтересів, що виникають в умовах кризи, викликані пандемією, на наш погляд, є використання ідеї солідаризму (солідарності інтересів), що можливо за допомогою громадянського (цивільного, громадського) суспільства, яке, власне, є втіленням згаданої ідеї.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Сторова А. 22 травня 2020. COVID-19 мобілізує: як громадянське суспільство адаптується до змін. *Інфопростір*. 2020.
2. Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*. 1949. № 8. С. 19–21.
3. Венедиктова И.В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография. Харьков: Точка, 2012. 507 с.
4. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. Київ : Атіка, 2003. 352 с.
5. Гужва А.М. Интерес у договірних зобов'язаннях за римським правом і сучасним цивільним правом. України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харьков, 2001. 207 с.
6. Гуменюк Л.Й. Соціальна конфліктологія: підручник. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2015. 563 с.
7. Дедов Д.И. Конфликт интересов. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 288 с.
8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. / Вступительная статья докт. юрид. наук, проф. И.Ю. Козлихина. Санкт-Петербург, 2004. с. 376
9. Жалинский А.Э., Рёрихт А.А. Введение в немецкое право. Москва, 2001. С. 304.
10. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Львів, 1949. 144 с.
11. Карнаух Б.П. Правомірні очікування в практиці Європейського суду з прав людини. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12647/1/Karnaukh.pdf>.
12. Катренко А.А. Охоронюваний законом інтерес як категорія цивільного права України та деяких зарубіжних країн : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2020. 201 с.
13. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4.
14. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії. 2014. С. 63–70
15. Нестерович В.Ф. Законодавче урегулювання конфлікту інтересів в Україні в контексті досвіду Канади. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 1. Спец. випуск. С. 23–32.
16. Новицкий И.Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве. Отношения товарищеского сотрудничества и социалистической взаимопомощи. Москва : Госюриздат, 1951. 120 с.
17. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*. 2014. С. 10–11
18. Пасько І., Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). Донецьк, 1999. 184 с.
19. Петражицкий, Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. В 2 т. Т. 1-2. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Тип. Т-ва «Екатерингофское печатное дело», 1910. 368 с.
20. Савчин М.В. Суспільний інтерес як критерій обмеження прав людини та боротьба із пандемією коронавірусу. *Публічне право*. 2020. № 2(38). С. 7–8. URL: [https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=349%3A%20savchyn-m-v-suspilnyi-interes-iak-kryterii-obmezhennia-prav-liudyny-ta-borotba-iz-pandemii-ku-koronavirusu&catid=97&Itemid=483&lang=uk](https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=349%3A%20savchyn-m-v-suspilnyi-interes-iak-kryterii-obmezhennia-prav-liudyny-ta-borotba-iz-pandemii-ku-koronavirusu&catid=97&Itemid=483&lang=uk).
21. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка. 443 с.
22. Солідаризм. Вікіпедія. Солідаризм // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6. 541 с.
23. Ткачук А.Л., Дрішлюк А.І. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 23. С. 123.
24. Хитку межу балансу суспільних і приватних інтересів слід визначати з урахуванням усталених принципів дозволеного правомірного втручання – Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/A3E272EC3B6249C8C2257EF300271D92](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/A3E272EC3B6249C8C2257EF300271D92).
25. Ховард Марк М. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе / Марк М. Ховард; пер. с англ. И.Е. Кокарева. Москва : Аспект Пресс, 2009. 190 с.
26. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. В 2-х тт. Т. 2. Вып. 2-4. Москва, 1995. С. 197.
27. Ihering. Geist des romanischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. III. Leipzig, 1865. P. 327.
28. Kelsen. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze. Tübingen, 1911. P. 578.

## Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

## КОНФЛІКТ ТА СОЛІДАРІСТЬ ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІД-19

У статті досліджуються проблеми теорії та практики залагодження конфлікту цивільних інтересів в умовах пандемії КОВІД-19. Інтереси є однією з базових категорій цивільного права. Проблема їх конфлікту та залагодження, а надто з'ясування можливості солідарності інтересів набуває особливої актуальності в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема, епідемій /пандемій. Оскільки публічні засоби впливу у цій сфері виявилися недостатньо ефективними, актуальним є також вивчення ролі громадянського суспільства у стосунках, які при цьому виникають. Для досягнення зазначеної мети у статті аналізується поняття та сутність категорії «інтерес» та її співвідношення з категорією «суб'єктивне право». Розглядається поняття «конфлікт інтересів» та чинники такого конфлікту. Зазначається невиправданість ігнорування концепту «солідарність інтересів» та ідеї солідаризму з погляду використання цієї ідеї для залагодження (ліквідації) конфлікту інтересів. Розглядається значення громадянського (цивільного суспільства), як конструкту солідаризму, для залагодження конфлікту цивільних інтересів в умовах кризи, зумовленої пандемією КОВІД-19. Екстремальні умови буття суспільства, зумовлені пандемією КОВІД-19, створюють

підґрунтя загострення конфлікту цивільних інтересів, що створюють загрози як у приватній, так і публічній сферах. Зазначається, що спроби подолати ці загрози за допомогою публічно-правових засобів не є ефективними, про що свідчить і практика їх застосування під час карантину (локдауну). Разом із тим, і суто приватноправовими засобами залагодити ці конфлікти, як стало очевидно, неможливо. На підставі критичного аналізу матеріалу робиться висновок, що найбільш ефективним засобом подолання конфліктів інтересів, які виникають у кризових умовах, є використання ідеї солідаризму (солідарності інтересів), що є можливим за допомогою громадянського (цивільного, громадського) суспільства, яке, власне, є втіленням згаданої ідеї.

**Ключові слова:** пандемія, КОВІД-19, цивільний інтерес, конфлікт інтересів, солідарність інтересів, громадянське (цивільне) суспільство.

**Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena**

#### **CONFLICT AND SOLIDARITY OF INTERESTS IN TERMS OF THE COVID-19 PANDEMIC**

The article examines the problems of theory and practice of resolving the conflict of civil interests in terms of the COVID-19 pandemic. Interests are one of the basic categories of civil law. The problem of their conflict and settlement, and especially the elucidation of the possibility of solidarity of interests, becomes especially relevant in emergencies, in particular epidemics / pandemics. As public means of influence in this area have proved to be insufficiently effective, it is also relevant to study the role of civil society in the relationships that arise. To achieve this goal, the article analyzes the concept and essence of the category interest and its correlation with the category of subjective law. The concept of "conflict of interest" and the factors of such a conflict are considered. It is noted that it is unjustifiable to ignore the concept of solidarity of interests and the idea of solidarity in terms of using this idea to resolve (eliminate) conflicts of interest. The importance of civil society as a construct of solidarity for resolving the conflict of civil interests in the crisis caused by the COVID-19 pandemic is considered. The extreme conditions of society caused by the COVID-19 pandemic create the basis for the escalation of the conflict of civil interests, which pose threats in both the private and public spheres. It is noted that attempts to overcome these threats through public law are not effective, as evidenced by the practice of their use during quarantine (lockdown). At the same time, it has become obvious that it is impossible to resolve these conflicts by purely private law means. Based on a critical analysis of the material, it is concluded that the most effective way to overcome conflicts of interest that arise in crisis situations is to use the idea of solidarity of interests, which is possible with civil society, which is actually the embodiment of the mentioned idea.

**Key words:** pandemic, COVID-19, civil interest, conflict of interests, solidarity of interests, civil society.



цілком зрозуміло, що домагання ніяк не може бути особливим станом охоронюваного відношення. Таким чином, відбувається розділення вимоги про усунення порушення та правової підстави для такої вимоги. Тезу про те, що право на позов є окремим від регулятивного цивільного права охоронним повноваженням особи, підтримують окремі сучасні дослідники проблеми [2, с. 106–109]. Охоронних повноважень різного змісту, спрямованих на захист права у разі його порушення, у носія може бути декілька. Звісно, за кожною з таких вимог, якщо вони мають характер позовного домагання, відбувається власний незалежний перебіг давнісного строку.

За великим рахунком такий справедливий підхід якраз і викликає найбільше заперечень та неприйняття у середовищі тих науковців, котрі обстоюють концепцію про примусову реалізацію судом саме регулятивного права. На заперечення тези про припинення існування регулятивного правовідношення після правопорушення наводиться те обґрунтування, що, скажімо, добровільне виконання зобов'язаною стороною обов'язку, котрий впливає з правовідносин, у яких право кредитора припинилося, буде протирічити закону і має визнаватися неправомірним. Все отримане після такого виконання кредитором підлягає поверненню особі, що виконала зобов'язання. Але то, як указують опоненти, абсурд, ми часто маємо практичні ситуації, коли боржник повертає гроші із запізненням, підрядник виконує роботу несвоєчасно, орендар пропускає строк користування чужим майном. Подальше ж виконання простроченого обов'язку є належним.

Подібні міркування щодо реально існуючих ситуацій, на перший погляд, підтверджують позиції апологетів теорії, згідно з якою регулятивне суб'єктивне матеріальне право продовжується і після закінчення часу своєї дії, встановленого сторонами чи нормативно [3, с. 86]. Так, у різних доктринальних публікаціях та судовій практиці часто трапляються висловлювання на кшталт: «зобов'язання (обов'язок) діє і після строку, визначеного у зобов'язанні, та продовжується до повного його виконання». Такий підхід теоретично, як правило, не обґрунтовується, у кращому разі застосовуються рудименти застарілої концепції про перетворення непорушеного суб'єктивного права у інший свій стан – порушений. Та це в жодному разі не пояснює продовження тривалості регулятивного права. І то найгірше. Бо ж тоді виникає цілком закономірне питання: навіщо взагалі

встановлювати час для здійснення зобов'язання, якщо певний обов'язок, а значить, і кореспондуюче йому право, існують вічно, допоки не припиняться у встановленому у главі 50 ЦКУ порядку? Саме такий підхід призводить сучасних теоретиків та практиків до нехтування темпоральними критеріями регулятивного правовідношення, тим більше, він не сприяє усвідомленню науковою спільнотою того факту, що строк є обов'язковою істотною умовою права, складовою частиною його внутрішнього змісту, сплив якого свідчить про вичерпаність останнього.

Насправді подібні підходи є антинауковими і дуже шкідливими, бо фактично спотворюють реальну картину сприйняття конкретних зобов'язальних взаємин, які відбуваються у суспільстві. Вкотре повторимо, що після закінчення строку на виконання регулятивного зобов'язання воно вичерпується за своїм змістом і припиняється. Не існує вже суб'єктивного регулятивного права вірителя та відповідного обов'язку боржника. Натомість із самого юридичного факту – правопорушення виникає охоронне відношення, котре, нагадаємо, може реалізовуватися як у судовій формі (позовній), так і несудовій. До змісту такого охоронного зобов'язання, окрім додаткових вимог кредитора, пов'язаних із порушенням (штрафні санкції, відшкодування шкоди, припинення правовідношення тощо), входить і вимога стосовно виконання обов'язку в натурі. Так ось, усі вказані повноваження та кореспондуючі їм охоронні обов'язки порушника регулятивного права (а не тільки основний обов'язок, як часто помилково вважається) і будуть існувати до їхнього повного виконання. Такий невизначений строк дії охоронного зобов'язання стосується виключно несудових його форм (це, на наше переконання, є недоліком чинного законодавства, і ми пропонуємо все-таки встановити строки погашення охоронних несудових зобов'язань [4, с. 185]). Якщо ж кредитор вибере судову форму здійснення свого охоронного права за подібним зобов'язанням, то час для початку його реалізації за допомогою звернення до державного юридичного органу буде обмеженим і регулюватиметься тривалістю позовної давності за відповідними вимогами.

Отже, хоча, на перший погляд, у разі примусового виконання обов'язку відбувається реалізація суб'єктивного права після його порушення, насправді виникає декілька охоронно-правових відносин різного змісту, а правоволоділець як учасник таких відносин може скористатися чи не





твердження, що невід'ємною складовою частиною суб'єктивного права поряд з повноваженням на власні та чужі дії є можливість його примусового здійснення за допомогою державних юрисдикційних органів [8, с. 108]. Така властивість не притаманна регулятивному суб'єктивному праву.

Позаяк охоронне суб'єктивне право входить до складу відповідного охоронного зобов'язального правовідношення, його сутність, власне, залишається майже такою самою, як і сутність регулятивного. Праву уповноваженої особи стосовно вимагання (отримання) належної поведінки відповідає обов'язок зобов'язаної особи вчинити певне діяння. Та оскільки охоронне відношення вже не відображає нормальний перебіг взаємин, оскільки воно розвивається після порушення, здійсненого одним із учасників, тут уже не може бути мови про рафіновану рівність контрагентів. Отже, до змісту охоронного суб'єктивного права поряд із тими повноваженнями, що були у носія регулятивного, входить можливість застосування державного примусу задля його реалізації. Якщо у судовому чи несудовому порядку буде реалізовано охоронно-правову вимогу про виконання обов'язку в натурі, це, звісно, припинить певні охоронні відносини. Але не всі. Так, прострочка у виконанні договору поставки потягне виникнення охоронного відношення, за яким покупець набуде можливості в примусовому порядку вимагати виконання зобов'язання в натурі, відшкодування завданих збитків, стягнення неустойки тощо. Після подальшого виконання вже простроченого обов'язку охоронне правовідношення щодо примусового реального виконання зобов'язання припиниться, але інші охоронні відносини збережуть свою дію. Їх практична реалізація залежить від багатьох факторів, у тому числі і від перебігу відведеного законом проміжку часу на домагання.

Вказане загальне правило щодо входження до складу охоронного зобов'язання права кредитора на виконання боржником обов'язку в натурі має виключення, зокрема у разі, коли в результаті порушення подібне виконання стає неможливим. Наприклад, коли втрачене майно, що підлягає передачі. Як відомо, захист матеріального права в подібному випадку у вказаний спосіб є неможливим. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що охоронне правовідношення, до змісту якого входить вимога про виконання обов'язку в натурі, в такому разі не виникає. Проте це зовсім не означає, що регулятивне право втратило захисну здатність. Якщо, скажімо, річ, що належить власнику, буде знищена іншою особою,

право власності на неї припиниться. Але при цьому з порушення відносин власності виникає інше – охоронне правовідношення, змістом якого вже буде не право володіти, користуватися та розпоряджатися річчю, а передбачена законом можливість отримати відповідне відшкодування. При цьому може трапитися, що регулятивне право утвориться з договору, тоді як охоронна вимога, що виникає з порушення цього права, базуватиметься на положеннях нормативного акта. Скажімо, у разі знищення об'єкта оренди орендар має повернути орендодавцеві його вартість. Регулятивне зобов'язання повернути річ у такому разі виникає з відповідного договору. Проте після знищення речі у правоволодільця припиняється можливість вимагати її повернення. Але з такого порушення умов договору виникає охоронне відношення, зміст якого полягає у праві на відшкодування вартості майна.

Інший приклад – невиконання зобов'язаною особою обов'язку, який полягає в утриманні від вчинення дії. Наприклад, в абсолютних цивільних відносинах невизначене коло осіб має утримуватися від дій, що перешкоджають власникові реалізувати свої повноваження. Звісно, коли дія, що порушує право, вчинена, виникає охоронне зобов'язальне правовідношення, до змісту якого входить зокрема можливість пред'явлення вимоги про усунення порушення. Та, якщо до моменту реалізації суб'єктивного охоронного права (до моменту звернення до суду) порушник припинить неправомірну дію, охоронна вимога теж припиниться. Проте продовжуватимуть існувати інші захисні вимоги, ніж та, що витікала з регулятивного відношення та була спрямована на припинення порушення. Вони, скажімо, можуть полягати у відшкодуванні нанесеної порушенням шкоди. Таке відшкодування, як і попередня вимога, котра припинилася, перебуватиме у межах змісту відповідного охоронного правовідношення [9, с. 128].

Заслуговує на увагу теза Б.Б. Черепакіна, згідно з якою в результаті порушення будь-якого абсолютного права (зокрема, права власності) між потерпілим правоволодільцем і порушником встановлюється такий же конкретний правовий зв'язок, як і в зобов'язанні, що характеризується визначеністю суб'єктного складу та змісту вимог. Інакше кажучи, на відміну від регулятивних цивільних відносин, охоронне правовідношення завжди має відносний характер: правомочність правоволодільця відповідає чітко визначеному обов'язку зобов'язаної

особи (осіб). При цьому автор правильно відзначає, що абсолютне правовідношення не трансформується у відносне, адже у правоволодільця з іншими суб'єктами, які не є порушниками його права, продовжують відбуватися взаємини абсолютного порядку. З абсолютного відношення у разі продовження його існування виділяється відносне [10, с. 290]. Отже, лише виникненням у момент порушення права нового правовідношення охоронного типу можна пояснити існування одночасно абсолютного та відносного відношення. Тому Б.Б. Черпахин, сам того не бажаючи, спростовує обстоювану ним теорію про існування особливого стану будь-якого суб'єктивного права на певній стадії його розвитку (у разі порушення).

Отже, з викладеного можемо дійти висновку, що після порушення матеріального права суб'єкта цивільних відносин з'являється охоронне правовідношення. Його суб'єктний склад може бути тим же, що і в регулятивному стані або

іншим. Змістом нового правовідношення буде реалізація можливості юридичного захисту прав кредитора. Взаємини, що виникають, мають уже зовсім інший характер, вони будуть спрямовані на усунення порушення права, припинення неналежного виконання обов'язку, відшкодування збитків тощо, в тому числі і шляхом застосування до порушника заходів примусу. При цьому зміст визначення «охоронне право» значно ширший за термін «матеріальне право на позов» і не може зводитися виключно до останнього. Охоронні відносини виникають лише у разі правопорушення, при цьому незалежно від того, чи вчиняє кредитор якісь захисні заходи. Поява охоронного відношення тільки забезпечує властивість суб'єктивного права до захисту. У будь-якому разі визначення охоронного правовідношення не тільки можливо, але й необхідно запровадити та використовувати у цивілістиці та у вітчизняному законодавстві, оскільки воно характеризує певний усталений тип цивільних правовідносин.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Мотовиловкер Е.Н. Юридическая ответственность и принуждение. Юридическая ответственность: общие проблемы и отраслевые особенности. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. С. 10–12.
2. Горовець С. Переривання позовної давності: сутність і призначення. *Юридичний журнал*. 2005. № 12. С. 102–111.
3. Новоселова Л.А. О правовых последствиях нарушения денежного обязательства. Москва. *Вестник ВАС РФ*. 1999. № 1. С. 82–92.
4. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
5. Фатхуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. Курс лекций. / Науч. ред.: Марченко М.Н. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. 336 с. тоякин Г.Я. Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1973. 18 с.
6. Кушерець Д.В. Охоронні правовідносини у сфері договірної права: теоретичні питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2014. № 1. Том. 1. С. 201–203.
7. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в социалистическом обществе. Москва : Госюриздат, 1955. 176 с.
8. Осокина Г.Л. К вопросу о соотношении субъективного гражданского права и правомочия на его защиту (на примере субъективного права собственности). *Вестник Томского гос. университета*. 2012. № 360 (июль). С. 127–130.
9. Черпахин Б.Б. Труды по гражданскому праву / Научн. ред. С.С. Алексеев. Москва : Статут, 2001. 479 с.

**Гуйван Петро Дмитрович**

#### ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТРОКІВ ДІЇ ОХОРОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Ця стаття присвячена науковому дослідженню питання стосовно сутності та місця в межах цивільного правовідношення суб'єктивного повноваження особи на захист свого порушеного права. Підкреслюється, що право на захист є наявною в уповноваженій особі можливістю застосувати заходи правоохоронного змісту для відновлення свого порушеного права. Автор обстоює тезу, за якою після порушення регулятивного зобов'язання припиняється подальше існування регулятивного відношення. Взаємин, які б опосередковували нормальний, правомірний розвиток суб'єктивного права та відповідного юридичного обов'язку, вже немає. Натомість виникає охоронне зобов'язання, якраз його елемент – охоронне суб'єктивне право триватиме після порушення і може бути належним чином реалізоване, в тому числі і за допомогою державного юрисдикційного органу – суду. У такому контексті наводиться обґрунтована критика застарілої концепції стосовно можливості примусової реалізації судом саме регулятивного права. Наголошується, що після закінчення строку на виконання регулятивного зобов'язання воно вичерпується за своїм змістом і припиняється. Натомість із самого юридичного факту – правопорушення виникає охоронне відношення, котре може реалізовуватися як у судовій формі (позовній), так і несудовій. До змісту такого охоронного зобов'язання, окрім додаткових вимог кредитора, пов'язаних із порушенням (штрафні санкції, відшкодування шкоди, припинення правовідношення тощо), входить і вимога стосовно виконання обов'язку в натурі. В останньому випадку захист права відбувається через реалізацію однакового з регулятивним зобов'язанням за змістом відношення – охоронного. Адже виконання зобов'язання після збігу встановленого на це строку не можна вже вважати належним, а саме зобов'язання слід кваліфікувати як таке, що не виконується належним чином. При цьому практичне здійснення примусу можливе лише через реалізацію домагання, яке входить до складу охоронного відношення.

**Ключові слова:** охоронне відношення, правопорушення, право на захист.

**Guivan Petro**

**THEORETICAL ASPECTS OF THE TERM OF PROTECTION OF CIVIL LAW**

This article is devoted to the scientific study of the question of the nature and place within the civil legal relationship of the subjective authority of a person to protect her violated right. It is emphasized that the right to protection is available to the authorized person to apply law enforcement measures to restore her violated right. The author defends the thesis that after the violation of the regulatory obligation, the continued existence of the regulatory relationship ceases. There is no longer a relationship that would mediate the normal, lawful development of subjective law and the corresponding legal obligation. Instead, a protective obligation arises, and it is precisely its element – the protective subjective right will last after the violation and can be properly exercised, including with the help of the state jurisdiction – the court. In this context, there is a well-founded criticism of the outdated concept of the possibility of enforcement by the court of regulatory law. It is noted that after the expiration of the regulatory obligation, it is exhausted in its content and terminated. Instead, from the very legal fact – the offense arises a protective relationship, which can be implemented both in court (claim) and non-judicial. The content of this security obligation, in addition to the additional claims of the creditor related to the violation (penalties, damages, termination of employment, etc.), includes a requirement to perform the obligation in kind. In the latter case, the protection of the right occurs through the implementation of the same with the regulatory obligation in terms of the content of the relationship – security. After all, the fulfillment of the obligation after the expiration of the period set for this can no longer be considered appropriate, and the obligation itself should be classified as not being properly performed. In this case, the practical implementation of coercion is possible only through the implementation of harassment, which is part of the protective relationship.

**Key words:** protective attitude, offense, right to protection.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.386>

**Каракасіди Олена Федорівна,**

кандидат наук з державного управління, доктор філософії в галузі права,  
професор Міжнародної Кадрової Академії,  
директор

Одеського інституту

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0003-2336-2621

**Зіньковський В'ячеслав Вікторович,**

магістрант спеціальності «Право»

Одеського інституту

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0003-0888-6291

## ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

**Постановка проблеми.** Важливим інститутом для правової системи України є інститут зобов'язального права. Належне виконання зобов'язання означає, що сторони виконують покладені на них обов'язки відповідно до закону, договору чи ділового звичаю, що склався в певній комерційній сфері та цивільному обігу. Одним зі способів належного припинення зобов'язання є зарахування зустрічних вимог, проте зазначений спосіб потребує більш глибокого дослідження з метою уніфікації та можливості більш широкого застосування у цивільному обігу, в тому числі і у зобов'язальних правовідносинах з іноземними контрагентами. Визначення юридичної природи зарахування зустрічних вимог дозволить виділити позитивні та проблемні аспекти реалізації зазначеного субінституту та визначити шляхи його вдосконалення та гармонізації з аналогічними положеннями цивільного законодавства зарубіжних країн.

**Стан дослідження проблеми.** Незважаючи на достатню кількість наукових праць, які присвячено дослідженню дискусійних питань щодо правового регулювання інституту зобов'язання, питанню зарахування зустрічних вимог як одному зі способів належного припинення зобов'язання не завжди приділялась належна увага. У різні

роки порушене питання в цивілістиці досліджували Н.Ю. Голубєва, О.С. Йоффе, Л.К. Жданкіна, Т.С. Ківалова, Н.С. Кузнецова, С.О. Погрібний, Б.М. Поляков, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Т.М. Чубар. Разом із тим нині в доктрині цивільного права не напрацьовано єдиного підходу до вирішення питань, пов'язаних з припиненням зобов'язання шляхом застосування процедури зарахування зустрічних вимог.

**Мета статті** – дослідити питання правової природи зарахування зустрічних вимог як способу припинення зобов'язання, його юридичні наслідки та переваги застосування у цивільному обігу.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** До зобов'язань відносять різноманітні цивільні правовідносини, більшість з яких витікає із цивільно-правових договорів купівлі-продажу, комісії, доручення, зберігання тощо. Разом із тим, незважаючи на багатовекторність та різноманітність зобов'язань за їх характером, підставами виникнення, суб'єктивним складом, усі вони мають спільну юридичну природу, що дає підстави вести мову про єдиний вид правовідносин, що охоплюються поняттям «зобов'язання», та сформулювати певні спільні правила, які діють для різних видів



зобов'язань, незважаючи на специфіку регулювання кожного з них передбаченими нормами цивільного законодавства.

Суб'єктами зобов'язання, як і будь-яких інших цивільних правовідносин, виступають фізичні та юридичні особи, але, на відміну від інших правовідносин, особа, яка наділена правами, зветься кредитором, а зобов'язана особа – боржником. У великій кількості зобов'язальних правовідносин кожен з їх учасників виступає одночасно в обох цих якостях. До прикладу, в зобов'язанні, яке виникає з ведення справ без доручення, особа, яка вела справи, має право на відшкодування понесених витрат, але зобов'язана передати всі вигоди зацікавленій особі, яка, своєю чергою, має право на їх отримання, але зобов'язана компенсувати всі проведені в її інтересах видатки. Аналогічний характер мають зобов'язання, які виникають із договорів купівлі-продажу, найму, підряду тощо. У таких зобов'язаннях важливо встановити, стосовно якого об'єкта певну особу слід вважати кредитором або боржником, це необхідно, оскільки в законі міститься низка правил, що стосуються боржників або поширюються лише на кредиторів, і щоб не помилитися у разі їх застосування, слід попередньо визначити, в якій якості відносно об'єкта виступає конкретний учасник зобов'язання.

Згідно зі ст. 526 ЦК України, «виконанням зобов'язань визнається належне учинення боржником на користь кредитора визначеної дії відповідно до умов договору, вимог самого ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» [1].

Досліджуючи зазначений інститут у розрізі доктринального підходу, слід зазначити, що серед цивілістів відсутній єдиний підхід до правової природи зарахування зустрічних вимог як належного виконання зобов'язання. Одна група науковців виокремлює зарахування зустрічних вимог як самостійний правочин [2, с. 54]. Протилежна думка полягає в тому, що за своїм походженням виконання шляхом зарахування не належить до категорії правочинів, а за своїм юридичним змістом виступає як правомірна дія, що спрямована на належне виконання зобов'язання [3, с. 256].

Аналізуючи вищенаведені доктринальні підходи з позицій змісту цивільного законодавства, маємо зауважити, що зарахування в якості самостійного правочину не передбачене нормами цивільного законодавства, але разом із тим за

змістом законодавець ототожнює поняття «виконання зобов'язань» з поняттям «належне виконання зобов'язання».

З точки зору Ю.Л. Сеніна, «за своїм змістом припинення зобов'язання означає, що з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор – кредитором. І будь-які вимоги, які кредитор раніше міг заявити боржникові, виходячи із такого зобов'язання, стають безпідставними. Це має місце тоді, коли мету зобов'язання досягнуто (наприклад, виконана належним чином робота підрядником була передана замовникові за певну винагороду). Це може мати місце також і тоді, коли за деяких обставин переслідувана мета зобов'язання досягнута не була (наприклад, у разі неможливості виконання)» [4, с. 5].

Правила припинення зобов'язання знаходять своє відображення в главі 50 «Припинення зобов'язання» розділу I Книги п'ятої «Зобов'язальне право» Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) [1].

Нормами вказаної глави регламентовано, що «зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом» (ч. 1 ст. 598 ЦК України), «зокрема зарахуванням» (ст. 601 ЦК України). При цьому ст. 601 ЦК України містить лише загальну характеристику цієї підстави та передбачає, що «зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін» [1].

Більшість зобов'язань у цивільному праві є договорами з двосторонніми зобов'язаннями, тобто їх учасники залежно від предмета правочину є одночасно і кредиторами, і боржниками. Відповідно до ст. 540 ЦК України «виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору зумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку, є зустрічним виконанням зобов'язання» [1].

У сталих цивільних правовідносинах між постійними контрагентами зарахування вимог може мати повторний характер та застосовуватись доволі часто. Разом із тим за загальним правилом у рамках зустрічного виконання зобов'язання воно повинне реалізовуватись одночасно, якщо інше не передбачено законом чи домовленістю між кредитором і боржником або не впливає зі змісту та особливостей виконання конкретного зобов'язання.

Зарахування – це така підстава припинення зобов'язання, за якої припиняються зустрічні однорідні вимоги, строк виконання яких настав і вони повною мірою компенсують одна одну. Разом із тим для зарахування необхідна низка обов'язкових умов.

Так, по-перше, необхідно, щоб зараховувані вимоги були зустрічними, тобто щоб дві особи одночасно перебували в двох зобов'язаннях, і той, хто є кредитором по одному із зобов'язань, має бути боржником за іншим. Тільки в цьому разі дві вимоги можуть протиставлятися одна одній, відповідно, тільки за такою умовою можна провести фактичне зарахування.

По-друге, для зарахування необхідно встановити, щоб вимоги були однорідними, тобто щоб предмет вимоги належав до речей одного й того ж роду. У разі неоднорідності речей їхню вартість можна визначити в грошовому еквіваленті і провести зарахування, але передувати цьому має домовленість сторін про зміну зобов'язання, в межах наявного зобов'язання зарахування відбувається лише за умови однорідності речей та їх відповідності встановленим вимогам.

Як правило, найбільш часто зарахування застосовується до грошових зобов'язань, але в такому разі можуть бути певні складнощі. Так, відповідно до ст. 533 ЦК України «грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях» [1]. Зазначеним підкреслюється національний інтерес у проведенні кредитно-грошової політики та досягається стабільність розрахункових відносин, оскільки, за загальним правилом, якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, то сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, але таке положення не завжди може бути економічно вигідним для однієї зі сторін, зважаючи на коливання банківського курсу валют.

По-третє, необхідно, щоб строк виконання настав за обома вимогами, або не був встановлений взагалі, позаяк до тих пір поки за зобов'язанням не настав строк виконання, воно зберігає свою чинність, оскільки контрагент, який має право за його умовами продовжувати користуватись певними благами, в результаті зарахування буде позбавлений такого права достроково, що, звичайно, є недопустимим. Як зазначає Л.К. Жданкіна, «головна проблема та значущість інституту припинення зобов'язань розкриваються в недопустимості погіршення становища одного суб'єкта зобов'язальних відносин стосовно іншого, якщо таке погіршення відбувається

через порушення його прав та законних інтересів. Саме це викликає необхідність пошуку компенсаторних засобів врегулювання тих відносин або того правового становища, яке мають сторони зобов'язальних відносин після їх припинення. При цьому пошук ініціатора припинення зобов'язання не є обов'язковим. Важливою умовою є лише забезпечення дотримання прав та інтересів сторін припиненого зобов'язання в такий спосіб, щоб мінімально погіршити їх цивільно-правове становище» [5, с. 42].

Таким чином, на підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що за наявності всіх зазначених умов одночасно згода іншої сторони для зарахування не вимагається, тобто за своєю правовою природою зарахування не є наслідком згоди сторін і не настає в результаті договору між ними, власне, зарахування – це одностороння угода, яка відбувається за заявою володільця однієї з двох зустрічних вимог.

Ми поділяємо позицію Я.М. Шевченко, яка зазначає, що «зарахування – це одностороння угода (правочин). Вона відбувається шляхом заяви однієї сторони зобов'язання, що не виключає, а інколи навіть і передбачає укладення сторонами договору про зарахування зустрічних вимог, але укладення такого договору ґрунтується на ст. 604 ЦК України, а не на ст.ст. 601–603 ЦК України. Стаття 601 ЦК України не визначає, кому має бути зроблена така заява. Проте, виходячи з приватного характеру цивільних праводносин, було б неправильним вважати, що заява має або може бути зроблена публічно. Заява повинна бути зроблена іншій стороні зобов'язання. Це абсолютно необхідно, оскільки зарахуванням (одностороннім правочинном) припиняються два зобов'язання між двома їх сторонами: припиняється зобов'язання боржника – суб'єкта, який зробив заяву про зарахування; припиняється зобов'язання боржника – суб'єкта, на адресу якого зроблено заяву про зарахування» [6, с. 312].

Окрім того, особливість зарахування зустрічних однорідних вимог полягає в тому, що воно, як правило, припиняє відразу два зустрічні зобов'язання за умови рівності розміру вимог.

Згідно зі ст. 601 ЦКУ, «зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї зі сторін» [1]. Натомість статтею 602

ЦКУ передбачено, що не допускається зарахування зустрічних вимог:

- 1) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;
- 2) про стягнення аліментів;
- 3) щодо довічного утримання (догляду);
- 4) у разі спливу позовної давності;
- 4-1) за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом;
- 5) в інших випадках, встановлених договором або законом» [1].

Зарахування зустрічних однорідних вимог, про яке заявила одна із сторін зобов'язання, здійснюється через положення ст. 601 ЦКУ та не пов'язується із прийняттям такого зарахування іншою стороною. Таким чином, зобов'язання може бути припинене шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог за наявності умов, встановлених ст. 601 ЦКУ та за відсутності обставин, передбачених ст. 602 ЦКУ, за яких зарахування зустрічних вимог не допускається.

Незважаючи на наукову дискусію щодо природи зарахування зустрічних вимог, у практичній площині зарахування визнається одностороннім правочином, для укладення якого досить заяви однієї сторони, яка породжує правові наслідки [7]. Оскільки чинним законодавством не передбачені нормативні вимоги щодо форми такої заяви, вона може бути визначена у довільній формі.

У юридичній літературі звертається увага на деяку особливість заяви про зарахування, зокрема, зазначається, що «юридична природа заяви як способу проведення зарахування є двоїстою. У тому разі, коли договором чи законом припиняючий вплив зарахування пов'язано саме із заявою, останню слід розглядати як односторонній правочин. У разі, коли зарахування здійснюється в силу закону, заява про його проведення призводить лише до повідомлення контрагента про припинення зустрічних договірних зобов'язань, що дає підстави кваліфікувати її як юридичний вчинок, а не правочин» [8, с. 111].

Судова практика демонструє дотримання послідовної позиції щодо визнання заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог одностороннім

правочином. Наслідком здійснення такого правочину є взаємне припинення зобов'язань з моменту здійснення заяви про зарахування.

**Висновки.** Оскільки чинним законодавством не передбачено спеціальних вимог щодо форми заяви про зарахування зустрічних однорідних вимог як одностороннього правочину, з огляду на те, що зарахування зустрічних однорідних вимог, про яке заявлено однією зі сторін у зобов'язанні, здійснюється через положення ст. 601 ЦК України та у разі ініціативи однієї зі сторін не пов'язується із прийняттям такого зарахування іншою стороною, то за конструкцією цього правового інституту зобов'язання слід вважати припиненим з моменту вчинення одностороннього правочину – вираження відповідного волевиявлення сторони щодо настання відповідних правових наслідків зокрема, направлення такої заяви іншій стороні у зобов'язанні. При цьому дія чи бездіяльність іншої сторони не впливатимуть на припинення зобов'язання, адже питання обґрунтованості заяви про зарахування, наявності умов для правомірного зарахування може бути поставлено на розгляд лише у судовому порядку.

Аналіз національного законодавства, позицій судів та доктринальних підходів вказує на присутність низки теоретичних та практичних проблем щодо визначення зарахування як способу належного припинення зобов'язання.

Дослідивши правову природу зарахування зустрічних вимог та його роль у належному виконанні зобов'язань, автори не претендують на вичерпність викладеного. Разом із тим можемо констатувати, що умовами застосування зарахування, як способу припинення зобов'язання, слід виділити такі невід'ємні ознаки, які виокремлюють зарахування серед інших підстав припинення зобов'язання, як: 1) наявність спеціальних критеріїв відповідності вимог, що підлягають зарахуванню (зустрічність, однорідність); 2) припинення внаслідок зарахування декількох зобов'язань одночасно; 3) ускладненість механізму припинення зобов'язання законодавчо закріпленим правом однієї зі сторін в односторонньому порядку провести зарахування та припинити зобов'язання.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2016 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 07.12.2020).
2. Гонгало Б.М. Обеспечение исполнения обязательств. Москва : ИНФРА-М, 1999. 563 с.
3. Зобов'язальне право / За ред. проф. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 980 с.
4. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2013. 20 с.
5. Жданкіна Л.К. Припинення цивільних зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Тернопіль, 2018. 247 с.

6. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 914/3217/16 від 30.10.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78112035> (дата звернення: 07.12.2020).
8. Бевзенко Р.С., Фахретдинов Т.Р. Зачет в гражданском праве: Опыт исследования теоретической конструкции и обобщения судебной практики. Москва : Статут, 2006. 172 с.

**Каракасіді Олена Федорівна, Зіньковський В'ячеслав Вікторович**  
**ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗАРАХУВАННЯ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ**

Статтю присвячено дослідженню юридичної природи зарахування зустрічних вимог як одного зі способів належного припинення зобов'язання в цивільному праві. У статті проаналізовано поняття та підстави виникнення зобов'язання, правову природу та роль такого інституту в належній реалізації цивільного та ділового обігу. Встановлено, що у більшості різних зобов'язань його учасники одночасно виступають як у ролі боржника, так і в ролі кредитора, що викликає можливість існування інституту зарахування зустрічних вимог як одного зі способів припинення зобов'язання. Виявлено проблемні теоретичні та практичні питання застосування зарахування зустрічних однорідних вимог та встановлено, що особливістю зустрічних вимог є припинення одночасно декількох зобов'язань, що значною мірою спрощує їх виконання та сприяє належному цивільному обігу.

Проаналізовано, що зарахування зустрічних вимог можливе за домовленістю сторін, тобто за двостороннім правочином, але зроблено висновок про те, що заява однієї зі сторін про зарахування та його застосування дає підстави стверджувати, що така угода є односторонньою. Аналіз судових рішень з досліджуваних питань доводить, що аналогічна позиція визначається і в практичній площині. Для вітчизняного права значення заяви про зарахування полягає в тому, що саме вона припиняє зобов'язання. Проте зарахування не може бути проведене автоматично, інша сторона може висунути свої заперечення щодо проведення цього способу припинення зобов'язання. Правова природа зарахування зустрічних однорідних вимог, як способу припинення цивільного зобов'язання, розкриває зміст самого зарахування, що визначається як підстава припинення зобов'язання, за якої припиняються зустрічні однорідні вимоги, але такі вимоги мають бути зустрічними, однорідними та безспірними. Поширення в цивільному обігу інституту зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення зобов'язання дозволяє припинити одразу обидва з них. Наведене свідчить про універсальність та привабливість зарахування зустрічних однорідних вимог як способу припинення зобов'язальних правовідносин, хоча і потребує додаткового дослідження та тлумачення для практики застосування. Проаналізовано випадки, коли зарахування зустрічних вимог є неможливим відповідно до норм чинного законодавства України. Визначені проблемні питання заяви про зарахування зустрічних вимог як форми одностороннього правочину.

**Ключові слова:** зобов'язання, належне виконання зобов'язань, боржник, кредитор, зарахування, однорідні вимоги.

**Karakasidi Olena, Zin'kovsky Vyacheslav**  
**LEGAL NATURE OF COVERING MEETING REQUIREMENTS IN COMMITMENT**

The article is devoted to the study of the legal nature of the inclusion of counterclaims as one of the ways to properly terminate the obligation in civil law. The article analyzes the concept and grounds for the obligation, the legal nature and role of this institution in the proper implementation of civil and business circulation. It has been established that in the vast majority of different obligations, its participants act both as a debtor and as a creditor, which gives rise to the possibility of the institution of crediting counterclaims as one of the ways to terminate the obligation.

Problematic theoretical and practical issues of application of enrollment of homogeneous counter-claims have been identified and it has been established that the peculiarity of counter-claims is the termination of several obligations at the same time, which greatly simplifies their implementation and promotes proper civil circulation. It is analyzed that the crediting of counterclaims is possible by agreement of the parties, i.e. by bilateral transaction, but it is concluded that the statement of one of the parties to enroll, and its application gives grounds to claim that such an agreement is unilateral. Analysis of court decisions on the issues under study proves that a similar position is determined in practice. For domestic law, the significance of the application for enrollment is that it terminates the obligation. However, the enrollment cannot be made automatically, the other party may object to this method of termination. The legal nature of enrollment of counter-homogeneous claims as a way of terminating a civil obligation reveals the content of the enrollment itself, which is defined as the ground for termination of an obligation on which counter-homogeneous claims are terminated, but such claims must be counter, homogeneous and indisputable. The spread in the civil circulation of the institution of crediting counter-homogeneous claims as a way to terminate the obligation allows you to terminate two of them at once.

This shows the universality and attractiveness of the inclusion of counter-homogeneous requirements as a way to terminate a binding legal relationship, although it requires additional research and interpretation for practice. The cases when enrollment of counterclaims is impossible are analyzed, in accordance with the norms of the current legislation of Ukraine. The problematic issues of the application for crediting counterclaims as a form of unilateral termination transaction have been identified.

**Key words:** obligations, fulfillment of obligations, proper fulfillment of obligations, debtor, creditor, crediting, homogeneous requirements.



УДК 347.122:007

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.387>

**Матійко Микола Володимирович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-4588-2636

## ОКРЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОЇ ТАЄМНИЦІ З ОГЛЯДУ НА СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

**Постановка проблеми.** Правове забезпечення безпеки інформації – це комплексне завдання, що включає напрямки діяльності в багатьох сферах життєдіяльності людини. До його виконання має бути залучено широке коло засобів впливу на суспільні відносини, серед яких важливе місце мають посідати і приватноправові засоби. Одним із найважливіших аспектів необхідності інформаційної безпеки є її спрямованість не лише на стан захищеності суспільних відносин, але й відкриття простору для їх підйому на більш високий рівень. При цьому важливим є врахування протилежних тенденцій та можливих перебільшень, коли вимоги інформаційної безпеки можуть стати перешкодами на шляху прогресу, заважати виникненню та розвитку нових відносин. Серед важливих чинників інформаційної безпеки окреме місце посідають правові засоби обмеження доступу до окремих видів інформації. Суть явища таємниць полягає в обмеженні можливості доступу до інформації. Невід’ємність таємниць від людської природи має враховуватися правовою сферою.

Висока кількість особистих таємниць робить їх найбільш розповсюдженим видом таємниць, а особиста таємниця по суті являє собою сферу власного розсуду особи та відноситься до природного права, що виникає «незалежно від волі законодавця і може існувати поза державою» [1, с. 227].

Юридизуючись, особиста таємниця посідає місце інформації, яка не може бути розголошена без відома та дозволу певних суб’єктів. Перший погляд на зазначену сферу формує уявлення про необхідність у її правовому конституванні

загалом імперативів, заборон, субординації, тобто засобів публічного права, що формує першочерговий науковий інтерес до зазначених явищ у дослідженнях публічно-правової сфери юриспруденції. При цьому результати глибокого занурення до питань зазначеної проблематики стверджують необхідність залучення тут також таких юридичних концептів як координація, автономія волі, уповноваження, компенсація, які опосередковуються приватноправовою сферою.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженню приватноправових аспектів особистої таємниці присвячено певну низку наукових робіт. Серед науковців, які досліджували цю проблематику, варто відзначити Білецьку Г.А., Васильчака, Дадерко Л.Ф., Іванського В.П., Ковальову Я.О., Кулініч О.О., Наумова В.Б., Нелюбину Н.С., Носіка Ю.В., Пристінського І.О., Світличного О.П., Стрельцова А.О., Фатьянова А.А. та ін. Проте і сьогодні ця проблематика залишається недостатньо розробленою для вітчизняної правової доктрини.

**Формування цілей статті.** Метою цієї статті є дослідження приватноправових аспектів особистої таємниці шляхом з’ясування сутності та природи явища особистої таємниці, можливості та необхідності застосування засобів приватноправового характеру до сфери регулювання та захисту особистої таємниці, аналіз доцільності наявного приватноправового регулювання зазначеної сфери. Зростання значення інформації у всіх сферах життєдіяльності людини, а відповідно, важливість інформаційної безпеки значним чином актуалізує дане дослідження.

**Виклад основного матеріалу.** Таємниці є властивими людському суспільству. Щодо





з урахуванням сучасного розвитку інформаційних технологій за певних обставин суб'єкт може навіть не здогадуватись (наприклад, у мережі Інтернет на базі наявних протоколів та стандартів під час інформаційного обміну може здійснюватися «збір інформації про користувача та/або про програмне забезпечення, що ним використовується, комп'ютерні дані та комп'ютери» [4, с. 113]). Основні загрози безпеки прав людини під час оброблення персональних даних полягають у «неправомірному використанні персональних даних, що збираються державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами» [5, с. 83].

Приватноправове регулювання персональних даних є предметом розгляду окремих досліджень, отже, зупинимось на тих їх аспектах, що стосуються тематики цієї публікації. Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 персональні дані являють собою відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Статтею 6 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 встановлено, що обробка персональних даних здійснюється для конкретних і законних цілей, визначених за згодою суб'єкта персональних даних, або у випадках, передбачених законами України, в порядку, встановленому законодавством. Не допускається обробка даних про фізичну особу, які є конфіденційною інформацією, без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Якщо обробка персональних даних є необхідною для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних, обробляти персональні дані без його згоди можна до часу, коли отримання згоди стане можливим. Персональні дані обробляються у формі, що допускає ідентифікацію фізичної особи, якої вони стосуються, не довше, ніж це необхідно для законних цілей, у яких вони збиралися або надалі оброблялися. Подальша обробка персональних даних в історичних, статистичних чи наукових цілях може здійснюватися за умови забезпечення їх належного захисту.

Відповідно до частини першої статті 7 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 забороняється обробка персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання,

а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних. При цьому частина друга статті 7 закону містить перелік умов, за яких положення частини першої статті 7 зазначеного закону не застосовується.

Статтею 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 передбачено, що кожна особа має право: знати в період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються чи поширюються, крім випадків, встановлених законом; доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається; вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання чи зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону; на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів; на відшкодування шкоди в разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом. Обсяг інформації про особу, що збирається, зберігається і використовується розпорядниками інформації, має бути максимально обмеженим і використовуватися лише з метою та у спосіб, визначений законом.

Крім особистої таємниці, виділяють залежно від інтересів, яких стосується сфера таємниці, державну таємницю (стосується інтересів держави), комерційну таємницю (стосується інтересів суб'єктів підприємницької діяльності), процесуальні таємниці (стосується задач процесуальної діяльності), професійні таємниці (стосуються інтересів осіб, що звернутися з потребою здійснення певної професійної діяльності).

При цьому коло інтересів зазначених суб'єктів знаходяться у взаємозв'язку, здійснюючи взаємний вплив на значення інформації для певного суб'єкта. Так, суспільство в цілому впливає на необхідність обмеження певної інформації, частково визначаючи змістовні критерії її цінності. Наприклад, погляди, що панують у суспільстві, безумовно будуть впливати на особисту та сімейну таємницю, які також впливають на суспільну сферу.

При цьому чим більша кількість відомостей становить таємницю, тим більшою може бути підозра до суб'єктів таємниці щодо невідповідності їхньої поведінки соціальним нормам, що існують у суспільстві. Людина з невпевненістю ставиться до усього невідомого, вбачаючи, що за ним в першу чергу може приховуватися певний негатив.



лише до строків виконання своїх функцій носіями таємниці, встановлені щодо осіб, які мають доступ до державної таємниці, Законом України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. та Положенням «Про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці»

затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 15.06. 1994 р. № 414.

Цілоком можливим є врахування компенсаційної складової частини щодо збереження особистої таємниці під час визначення фактичних витрат, необхідних для виконання договору надання відповідних послуг.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
2. Словник української мови : в 11 томах / ред. коллег. І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10.
3. Иванский В.П. Правовая защита информации о частной жизни граждан. Опыт современного правового регулирования. Москва : Изд. РУДН, 1999. 276 с.
4. Наумов В.Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики. Москва : «Университет», 2002. 432 с.
5. Организационно-правовое обеспечение информационной безопасности : учебн. пособ. / под. ред. А.А. Стрельцова. Москва : «Академия», 2008. 256 с.
6. Вступ до приватного права : навчальний посібник / За ред. д.ю.н., професора Є.О. Харитоновна. Одеса : Юридична література, 2018. 240 с.
7. Цивільне право України : підручник: у 3 кн. Кн. 1 / За ред. Є.О. Харитоновна, А.І. Дришлюка. Одеса : Юридична література, 2005. 528 с.

**Матійко Микола Володимирович**

#### **ОКРЕМІ ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОЇ ТАЄМНИЦІ З ОГЛЯДУ НА СУЧАСНИЙ СТАН ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ**

Стаття присвячена дослідженню приватноправових аспектів особистої таємниці.

Шляхом аналізу практики суспільного життя досліджено процеси юридизації сфер суспільства, що стосуються особистої таємниці. З'ясовані закономірності, які лежать в основі соціальної та правової сторони сфери суспільного життя, що стосується таємного. Визначена необхідність врахування приватноправовою сферою невід'ємності особистої таємниці від людської природи. Підкреслено особливий характер особистої таємниці у зв'язку зі сферою інтересів, яких стосується особиста таємниця. Визначено співвідношення сфери особистої таємниці та приватного права як концепту. Розглянуті погляди вчених щодо проявів особистої таємниці в приватному праві. Досліджено режим встановлення особистої таємниці в зазначеній сфері. Охарактеризовано окремі прояви теорії таємниць в приватному праві. Підкреслено значущість та багатоаспектність приватноправового підходу до встановлення особистої таємниці. Визначено вплив приватноправової сфери на регулювання умов та встановлення критеріїв віднесення певних відомостей до інформації, доступ до якої обмежується (утворення особистої таємниці), визначення механізму захисту відомостей від неправомірного поширення (міри захисту особистої таємниці), на встановлення санкцій за неправомірне поширення інформації, що захищається (відповідальність за порушення особистої таємниці). Досліджено законодавство, яким закріплюються загальні положення щодо встановлення особистої таємниці в приватноправовій сфері.

На прикладі визначення в законодавстві видів інформації, які не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом, розглянутий принцип врахування інтересів інших суб'єктів під час встановлення таємниць та встановлення таємниць на суспільну користь. Визначено положення, щодо якого режим особистої таємниці не має входити у протиріччя із загальними вимогами забезпечення здійснення суб'єктами прав та свобод, не ставав причиною обмеження правоздатності суб'єктів. Окремо підкреслено, що встановлення мір захисту особистої таємниці має передбачати механізм надання компенсації за обмеження прав, що можуть виникнути як результат захисту особистої таємниці. Зазначається про важливість зазначених аспектів в сфері юридичної практики.

Сформульовано пропозиції щодо подальшого розвитку досліджень особистої таємниці в приватноправовій сфері.

**Ключові слова:** цивільне право, приватне право, особиста таємниця, теорія таємниць, режим таємниць, доступ до інформації.

**Matiiiko Mykola**

#### **SOME PRIVATE LAW ASPECTS OF PERSONAL SECRECY GIVEN THE CURRENT STATE OF INFORMATION SECURITY**

The article is devoted to the study of private law aspects of personal secrecy.

By analyzing the practice of public life, the processes of legalization of spheres of society related to personal secrecy are studied. The regularities that underlie the social and legal side of the sphere of public life concerning the secret have been clarified. The necessity of taking into account the inseparability of personal secrecy from human nature by the private sphere is determined. The special nature of personal secrecy in relation to the sphere of interests to which

personal secrecy relates is emphasized. The relationship between the sphere of personal secrecy and private law as a concept is determined. The views of scholars on the manifestations of personal secrecy in private law are considered. The mode of establishing personal secrecy in the specified sphere is investigated. Some manifestations of the theory of secrets in private law are characterized.

The significance and multifaceted nature of the private law approach to establishing personal secrecy is emphasized. The influence of the private sphere on the regulation of conditions and establishment of criteria for assigning certain information to information, access to which is limited (formation of personal secrets), determination of the mechanism of protection of information against unauthorized dissemination (measures of personal secrecy), on imposition of sanctions for unauthorized dissemination of protected information (liability for breach of privacy). The legislation which establishes general provisions on the establishment of personal secrecy in the private sphere has been studied.

The principle of taking into account the interests of other subjects when establishing secrets and establishing secrets for the public benefit is considered on the example of defining in the legislation the types of information that cannot be attributed to information with limited access. The provision on which the regime of personal secrecy should not contradict the general requirements to ensure the exercise of rights and freedoms by the subjects, did not cause a restriction of the legal capacity of the subjects. It is emphasized that the establishment of measures to protect personal secrecy should provide a mechanism for compensating for the restriction of rights that may arise as a result of protection of personal secrecy. The importance of these aspects in the field of legal practice is noted.

Proposals for further development of research on personal secrecy in the private sphere have been formulated.

**Key words:** civil law, private law, secret theory, secret mode, personal secret, access to information.



## ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.23

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.388>

### **Кривенко Юлія Василівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID 0000-0001-7506-0786

### **Адаховська Надія Сергіївна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID 0000-0001-6310-5369

## ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

**Постановка проблеми.** Цивільний кодекс України у загальній формі закріплює поняття та види об'єктів цивільних прав. Відповідно до чинної класифікації об'єктами цивільних прав є речі, включаючи готівку та цінні папери, інше майно, в тому числі безготівкові грошові кошти, бездокументарні цінні папери, майнові права; результати робіт і надання послуг; охоронювані результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації (інтелектуальна власність); нематеріальні блага [1]. Усе разом слід визначити як систему об'єктів цивільних прав.

Під системою об'єктів цивільних прав слід розуміти не просто перелік предметів і явищ, що належать до системи цивільного права, а необхідне, доцільне, структурно впорядковане поєднання, в якому місця складових частин визначені узагальненням юридично значущих ознак, властивостей і якостей. Головне, що об'єднує всі об'єкти цивільних прав, – це те, що всі вони мають здатність задовольняти ті чи інші потреби осіб. Значення класифікації об'єктів цивільних прав полягає у встановленні для них певного цивільно-правового режиму. Стає зрозуміло, що з такими об'єктами цивільних прав ми щодня стикаємося в повсякденному житті, що не можна сказати про окремі об'єкти, які прямо пов'язані зі здійсненням діяльності релігійними організаціями.

Аналізуючи питання щодо об'єктів права власності релігійних організацій, слід зазначити, що до них можуть бути віднесені будь-які об'єкти цивільних прав. Виняток становлять об'єкти, які на підставі закону вилучені з цивільного обороту або обмежені в обороті. Разом із тим з огляду на ту обставину, що релігійні організації створюються з метою спільного сповідання і поширення віри, їм належать і спеціальні об'єкти, якими є: предмети храмового простору; предмети, необхідні для відправлення богослужінь, обрядів і церемоній; спеціалізовані допоміжні предмети, необхідні для зберігання, установки, функціонування і переміщення; видавничі продукти релігійного призначення, а також Інтернет-сайт релігійної організації.

**Стан дослідження такої теми.** Окремі аспекти такої проблематики досліджували побіжно у своїй роботі П. Бочков [1], В. Зверховська [2], В. Піддубна [3].

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Проте наукові дослідження вітчизняних учених здебільшого стосуються загальної характеристики об'єктів права власності, однак з огляду на колізію між цивільним та канонічним законодавством щодо об'єктів права власності релігійних організацій, виникла необхідність подальшого дослідження цієї теми.

У попередньому дослідженні нами проаналізовані загальні питання права власності релігійних організацій [4].

**Мета дослідження** – проаналізувати об'єкти права власності релігійних організацій з урахуванням специфіки діяльності. На початку дослідження ми сформулювали гіпотези, які були підтвержені у процесі роботи: загальну характеристику об'єктів права власності релігійних організацій; класифікацію об'єктів права власності релігійних організацій; проблемні питання теорії та практики.

#### **Викладення основного матеріалу.**

На сучасному етапі правовий режим об'єктів права власності релігійних організацій визначається Конституцією України [5], Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» [6], Розпорядженням Президента України «Про повернення релігійним організаціям культурного майна» [7], міжнародними та канонічними нормами.

У рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи з питань захисту власності релігійних громад № 1556 (2002 р.) рекомендовано гарантувати релігійним інститутам, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності у визначений термін чи, якщо це неможливо, справедливу компенсацію; необхідно стежити за тим, щоб націоналізована церковна власність не приватизувалася (пункт 8) [8].

Конституція України створює правову основу діяльності релігійних організацій (ст. 21, 34, 35). Так, згідно зі ст. 35 Конституції й ч. 1. ст. 3 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [6].

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійним організаціям надається статус юридичної особи (ч. 1 ст. 13), вони мають право мати майно, необхідне для релігійних цілей (ст. 17, 18). Норми, що містяться у статутах релігійних організацій, визначають їх правоздатність та дієздатність і мають юридичний характер.

Майно належить Церкві (релігійним організаціям) на праві власності і має деякі обмеження з точки зору публічного інтересу. Право церковної власності – специфічний інститут, який, крім

світського законодавства, додатково регулюється церковними канонами.

Крім права власності, релігійні організації можуть володіти й іншими речовими правами на майно.

Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [9].

Як зазначається у ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності. При цьому також указано, що у власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їхньої діяльності.

Основними в переліку об'єктів права власності релігійних організацій є будівлі. Своєю культурі споруди мають більшість релігій світу, в тому числі основні світові й етнічні релігії. Релігієзнавству відомо чимало видів культових споруд, однак найбільш поширеними є церква, мечеть, синагога, костел, кірха, дім молитви, зала царства та ін., тож буде доцільним узагальнити поняттям «храм». Під культовими будівлями та майном слід розуміти будівлі і речі, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб громадян.

З огляду на те, що у ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», окрім будівель, що призначені для відправлення культу, об'єктами права власності релігійних організацій є ще й об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення. Наприклад, до виробничих доцільно віднести готель, кіоск, художні майстерні, гараж, склади та ін. До приміщень соціального призначення доцільно віднести школи, бібліотеки, медичний пункт, кімнату матері та дитини та ін. До приміщень добродійного призначення слід віднести богодільню, трапезну та ін.

Не можуть бути визнані культовими будівлями ті, що пристосовані для проживання священнослужителів та інших служителів культу, якщо вони не є невід'ємною частиною культової споруди і не знаходяться на земельній ділянці, необхідній для обслуговування цієї споруди.

Розглядаючи транспорт як об'єкт права власності релігійних організацій, то перш за все варто зазначити, що найчастіше у власності релігійних

організацій перебуває саме автомобільний транспорт.

Щодо таких об'єктів права власності релігійних організацій як кошти, перш за все слід зазначити, що ними відповідно до п. 14.1.93. Податкового кодексу України є гривня або іноземна валюта [10].

Наступними об'єктами права власності релігійних організацій є предмети культу. Вітчизняне законодавство не містить визначення поняття «предмет культу», що дещо ускладнює їх тлумачення. Предмети культу можна розглядати як твори декоративно-прикладного мистецтва, що використовуються під час релігійних обрядів. У ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено: «Культова будівля та інше майно, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям і використовуються ними з дотриманням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури». У ст. 20 визначається, що на майно культурного призначення, яке належить релігійним організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів, у разі відсутності правонаступників переходить у власність держави. У разі відсутності правонаступників майно релігійної організації, що припинила свою діяльність, переходить у власність держави, за винятком культурного. Культурне майно передається іншим релігійним організаціям. З огляду на вищевикладене, необхідно визначити поняття «предмети культу», що надалі дасть можливість обмежити зловживання щодо цього питання.

Натепер досить часто використовують поняття «сакральні предмети». Ю. Криворучко вважає, що, «говорячи про сакральне, про святість, ми розуміємо цінності найвищого рангу – щось, що виходить поза відносність людського, буденного, а належить до абсолюту, відзначається незмінністю своєї сутності для людини. Сакральному (лат. *sacrum*) в українській мові найближче відповідає священне, але також метафізичне, трансцендентне, містичне, ірраціональне, релігійне, божественне, магічне, духовне – у різних його проявах» [11].

Разом із тим, аналізуючи релігійну діяльність як таку, всі ці предмети можна поділити на такі групи, як: предмети храмового простору, предмети, які необхідні для здійснення богослужінь, релігійних обрядів і церемоній, допоміжні предмети, видавнича продукція.

До предметів першої групи (предмети храмового простору) доцільно віднести:

а) священні предмети, предмети релігійного поклоніння, в тому числі престולי, жертovníки, голгофи, лжиці, ікони, канонічні зображення, плащаниці, а також приналежності та частини цих предметів;

б) предмети храмового оздоблення й архітектурні елементи храму, в тому числі іконостаси, врата, аналої, кіоти, сіни, столи панахиди, куполи, кулі і конуси до купольної релігійної символіки, панікадила, огорожі віттарні, стасидії, тетра под, свічники, кадила, світильники, лампади, ковчеги, сідала, крісла – трони, раки, гробниці, дошки іменні храмові, решітки віконні храмові, шафи віттарні, ящики для свічок, а також приналежності та частини, складники цих предметів.

До предметів другої групи (предмети, що необхідні для здійснення богослужінь) доцільно віднести:

а) предмети релігійної символіки й атрибутики, в тому числі хрести всіх різновидів, панатії, медальйони, ладанки, жезли, ціпки, пам'ятні знаки, ордени і медалі релігійних організацій, хоругви, штандарти тощо;

б) речовини і предмети, необхідні для здійснення богослужінь і релігійних обрядів, у тому числі свічки, ялин, миро, лампадне масло, ладан, вугілля кадильне, проскури, артос; дзвони (богослужбового призначення), вінці, набори для богослужіння, кадила, ліхтарі тощо;

в) одяг і головні убори релігійного призначення: богослужбові облачення, в тому числі мантиї, пояси, скрижалі, облачення; одяг і головні убори священнослужителів, у тому числі рясни, хустки, сорочки та сукні чернечі, а також елементи їх обробки; спеціалізований одяг і головні убори, в тому числі фартухи, наруківники, використовувані для висвітлення престолу, косинки храмові, формений одяг студентів духовних навчальних закладів та інших установ релігійних організацій.

До предметів третьої групи (допоміжні предмети) доцільно віднести спеціалізовані допоміжні предмети, необхідні для зберігання, установки, функціонування та переміщення предметів перших двох груп, у тому числі підставки, кронштейни, вішалки, утримувачі, ковпаки, накидки, накладки, пакети, мішечки, полки, футляри, ланцюги, ящики, шафи, носилки тощо.

До предметів четвертої групи (видавничої продукції) доцільно віднести:

а) богослужбову літературу (Біблію, Коран, Тору), вказівки, ноти, службники, требники, а також молитовники, релігійні календарі тощо;





чення, які безпосередньо використовуються в обрядах богослужіння.

У мережі Інтернет представлені сайти більшості релігійних організацій і груп як зареєстрованих, так і не зареєстрованих на території України. Натепер створена певна система регулювання відно-

син, які виникають у Інтернеті з приводу інформації та інформаційних послуг. Разом із тим у цій системі досі залишаються поза увагою питання щодо Інтернет-сайту як самостійного об'єкта права власності релігійних організацій та запропонована класифікація за різними критеріями.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочков П.В. Господарсько-правовий режим майна релігійних організацій. URL: [https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewijrqrVsN3tAhWhYsKHQIDDAY4ChAWMAF6BAGCEAI&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FNchnpu\\_018\\_2014\\_26\\_30.pdf&usq=AOvVaw0Yd0Yotf9ubYYwkZup3HpL](https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewijrqrVsN3tAhWhYsKHQIDDAY4ChAWMAF6BAGCEAI&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2FNchnpu_018_2014_26_30.pdf&usq=AOvVaw0Yd0Yotf9ubYYwkZup3HpL)
2. Зверховська В.Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
3. Піддубна В.Ф. Деякі питання щодо права власності релігійних організацій. *Підприємство, господарство і право*. 2005. С. 92–95.
4. Кривенко Ю.В. Окремі питання щодо права власності на майно релігійних організацій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 54–57; Адаховська Н.С., Кривенко Ю.В. Право власності релігійних організацій: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 70–76.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
7. Про повернення релігійним організаціям культового майна : Розпорядження Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/94-рп#Text>
8. Руда Т.В. Деякі аспекти вирішення майнових питань релігійних організацій на сучасному етапі державотворення. URL: [https://minjust.gov.ua/m/str\\_5349](https://minjust.gov.ua/m/str_5349).
9. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
10. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
11. Криворучко Ю. Межі сакрального: виклики для мистецтва. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/mezhi-sakralnoho-vyklykudlya-mystetstva>.
12. Стельмашук П.Я. Вебсайти: деякі питання захисту прав інтелектуальної власності. URL: <http://aphd.ua/publication-568/>.
13. Nekit, K., Ulianova, H., & Kolodin, D. Website as an object of legal protection by Ukrainian legislation. *Amazonia Investiga*. 2020. No. 8(21). P. 222–230. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/97>.
14. Некіт К.Г. Вебсайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (*Спецвипуск ІТ-право*). С. 50–55.
15. Сайти релігійних організацій. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>; <http://cerkva.zp.ua>; <https://risu.ua>; <https://knigionline.com/about/>

#### **Кривенко Юлія Василівна, Адаховська Надія Сергіївна ОБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів щодо об'єктів права власності релігійних організацій. Предметом дослідження є питання теорії і практики правового регулювання відносин, що виникають у разі визначення об'єктів, які належать релігійним організаціям, а також правові та канонічні норми, які використовуються у процесі регулювання названих відносин.

Об'єктом дослідження є об'єкти права власності релігійних організацій. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу сучасного цивільного законодавства та норм канонічного права розкрити сутність об'єктів права власності релігійних організацій.

Прийнятий традиційний поділ об'єктів права власності релігійних організацій потребує вдосконалення. До об'єктів права власності релігійних організацій можуть бути віднесені будь-які об'єкти цивільних прав. Виняток становлять об'єкти, які на підставі закону вилучені з цивільного обороту або обмежені в обороті. Законодавець використовує поняття «культова споруда», «культове майно», «предмети культу», не розкриваючи їх змісту. «Предмети культу» – релігійні засоби, які використовуються у процесі здійснення релігійних обрядів. Запропонований поділ «предметів культу» на чотири групи.

Релігійні організації залучають до своїх лав членів громади через мережу Інтернет. Відповідно, виникла необхідність дослідити питання щодо досить специфічного об'єкта права інтелектуальної власності – вебсайту релігійної організації, була запропонована класифікація вебсайтів за різними критеріями. Однак це питання розглянуте лише в загальному контексті та потребує подальшого дослідження з урахуванням специфіки.

**Ключові слова:** об'єкти права власності, релігійні організації, предмети культу, вебсайт.

#### **Kryvenko Yuliia, Adakhovska Nadiia OBJECTS OF PROPERTY RIGHT OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS: FROM THEORY TO PRACTICE**

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the objects of property rights of religious organizations. The subject of the study is the question of theory and practice of legal regulation of relations that arise





УДК 347.66

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.389>

**Зінькевич Юлія Євгенівна,**

аспірантка кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-9524-5099

## ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ДОГОВОРУ ПРО ЗМІНУ ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

**Постановка проблеми.** Загальне правило черговості, передбачене ст. 1258 ЦК України, може бути змінене. Відповідно до ст. 1259 ЦК України черговість одержання права на спадкування за законом може бути змінена, зокрема, нотаріально посвідченим договором.

Досліджуваний договір не врегульований належним чином на законодавчому рівні. Так, нормативне регулювання договору про зміну черговості одержання права на спадкування обмежується змістом ч. 1 ст. 1259 Цивільного кодексу України, п. 4.7 гл. 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, п. 1.2 Розділу 1 ч. III Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя.

Відсутність належної нормативної деталізації договірних відносин зміни черговості одержання права на спадкування зумовлює виникнення численних практичних питань та незрозумілостей у нотаріальній діяльності.

**Стан дослідження теми.** Питання зміни черговості одержання права на спадкування за законом розглядалися в роботах таких дослідників: О. Дзери, І. Жилінкової, Ю. Заїки, О. Кухарева, Є. Мічуріна, І. Орлова, О. Печеного, З. Ромовської, І. Спасібо-Фатеевої, Є. Фурси, С. Фурси, Є. Харитонова та ін.

**Метою** цієї статті є дослідження суб'єктного складу, предмета, змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування та часових меж, допустимих для його нотаріального

посвідчення, а також його типу та виду. Вдале з'ясування цих питань сприятиме раціональній мінімізації часу вчинення нотаріальної дії та виро-бленню єдиної нотаріальної практики.

**Виклад основного матеріалу.** Чинне законодавство України не дає чіткої відповіді на питання: хто є *стороною договору* про зміну черговості одержання права на спадкування. Цивільний кодекс України та Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містять лише застереження, що черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором *заінтересованих спадкоємців*. Виходячи з тлумачення чинного законодавства, логічно, що визначальною ознакою сторони договору про зміну черговості одержання права на спадкування є *наявність інтересу*. В юридичній літературі виділяють декілька моделей суб'єктного складу такого договору.

Суть першої моделі полягає у тому, що досліджуваний договір укладається лише між тими спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом. Спадкоємець подальшої черги, якого «підтягують», не виступає стороною договору.

Друга модель договору передбачає, що *такий договір укладається між спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом, та спадкоємцем, якого вони включають до свого складу*. За такого підходу поняття «заінтересовані спадкоємці» включає у себе тих спадкоємців, які закликаються до спадкування, та тих спадкоємців, які включаються до їх числа.

Третя модель порівняно з другою звужує суб'єктний склад договору. Вона базується на тому, що договір укладається *не всіма спадкоємцями, які*

закликані до спадкування за законом, а лише тими з них, хто виявив бажання це зробити. І це логічно, оскільки в протилежному випадку порушувався би принцип свободи договору, передбачений ст. 627 Цивільного кодексу України.

Отже, сторонами такого договору насамперед є спадкоємці, які тим самим зменшують свою частку у спадщині, та спадкоємець, який включається до їх складу [1, с. 297–298]. Вважається, що третя модель договору є більш прийнятною.

Укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування означає лише включення до складу спадкоємців, які за загальним правилом закликаються до спадкування, та жодним чином не замінює необхідність прийняття спадщини шляхом подання відповідної заяви нотаріусу. Іншими словами, всі спадкоємці, які є сторонами договору (в тому числі спадкоємець нижчої черги), повинні прийняти спадщину шляхом подання відповідної заяви. Загальна послідовність одержання права на спадкування у нотаріальному порядку зміни черговості виглядає так: 1) відкриття спадщини; 2) прийняття спадщини спадкоємцями, які за загальним правилом закликаються до спадкування; 3) укладення такими спадкоємцями досліджуваного договору зі спадкоємцем нижчої черги; 4) прийняття спадщини спадкоємцем нижчої черги, який внаслідок укладення договору одержує право на спадкування. Однак подання спадкоємцями заяви про прийняття спадщини не вимагається у разі, якщо спадкоємець постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини та протягом строку, встановленого статтею 1270 Цивільного кодексу України, не заявив про відмову від неї.

Істотною умовою договору про зміну черговості одержання права на спадкування є умова про предмет. Предметом договору виступає зміна встановленого порядку спадкування, внаслідок якої до спадкування закликаються особи наступних черг спадкоємців за законом. Фактично внаслідок укладення такого договору надається можливість прийняти спадщину особою, яка не має права спадкувати у зв'язку з наявністю родичів спадкодавця ближчого ступеня споріднення. При цьому чинне законодавство України не визначає меж «підтягування». Це означає, що договір може бути укладений спадкоємцем першої черги як зі спадкоємцями другої черги, так і зі спадкоємцями п'ятої черги. Основна вимога, яка висувається при цьому, – сторони мають бути визначені хоча б в одній із п'яти черг спадкоємців за законом.

За договором про зміну черговості одержання права на спадкування не передається саме право спадкувати, оскільки тоді йтиметься про відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи, що за правовою природою є одностороннім правочинном. Крім того, передання майнового права характеризується припиненням такого права в однієї особи та виникненням в іншій. Змінюючи порядок черговості, жодна сторона за договором не втрачає своїх прав.

Що стосується змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування, то законодавець ставить єдину вимогу – зміст такого договору не повинен порушувати прав спадкоємців, які не беруть у ньому участі, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. У такому разі йдеться передусім про недопустимість зменшення розміру спадкових часток указаних осіб.

При цьому зміст такого договору може містити й елементи інших договорів. На підставі аналізу змісту ч. 2 ст. 268 Цивільного кодексу України можна дійти висновку, що на змішаний договір поширюється дія окремих обмежень, встановлених актами цивільного законодавства щодо договорів, елементи яких містяться у ньому, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору [2, с. 212].

Також законодавець не визначає, коли саме може бути укладений договір про зміну черговості одержання права на спадкування. Так, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, містить лише вказівку на те, що досліджуваний договір укладається після відкриття спадщини (п. 4.7 глави 10 розділу II) [3]. Аналогічне за змістом положення розміщене і в п. 1.2 Розділу 1 ч. III Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності [4]. Варто відзначити, що до прийняття та набрання чинності Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України діяла Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яка у п. 229 містила правило, за яким зміна черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування обмежувалася строком від дня відкриття спадщини до видачі свідоцтва про право на спадщину [5]. Однак, незважаючи на відсутність прямої регламентації досліджуваного питання чинним

законодавством, вважаю, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення такої нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності, укладення такого договору не видається можливим.

Важливим теоретичним завданням є з'ясування типової та видової приналежності договору про зміну черговості одержання права на спадкування.

Категорія «тип» договору, на думку С.М. Бервено, охоплює однорідну групу цивільно-правових договорів, спрямованих на досягнення юридично значимого результату. Вчений стверджує, що необхідно виходити із розуміння терміна «тип» як найширшої за своїм обсягом форми систематизації цивільно-правових договорів; будь-які інші класифікаційні форми (підтипи, види, групи тощо) виступають лише його складовими частинами.

Найближчою за обсягом формою класифікації договорів є види договору, яким у ЦК України, як правило, присвячені окремі глави. Третьою формою класифікації вчений визначає групу договорів, які формують підвид. Підвидом є договори, які відрізняються особливостями, що не мають істотного значення для визначення правової природи договору загалом. У ЦК України підвидом договорів присвячені окремі параграфи в главах [6, с. 222].

Аналіз наявних класифікацій цивільно-правових договорів за ознакою спрямованості правового результату дозволяє віднести договір про зміну черговості права на спадкування до нетипових договорів, під якими розуміють договори, що перебувають за межами наявних договірних типів.

Досліджуваний договір, так само як і договір про зміну розміру частки у спадщині та договір про поділ спадкового майна, спрямований на встановлення спадкоємцями власних умов спадкування, що означає спільність предмета цих договорів. Спільність правової мети та предмета вказаних договорів дозволяє об'єднати їх поняттям «договори про розподіл спадщини». Договори про розподіл спадщини укладаються у сфері спадкування, а отже, і належать до договорів спадкування.

Справедливим є твердження, що договори у сфері спадкування являють «тип», який об'єднує

однорідну групу цивільно-правових договорів, особливе місце у якій посідають договори про розподіл спадщини. Маючи всі загальні риси, характерні для договорів спадкування загалом, договори про розподіл спадщини відрізняються від інших договорів такого типу суттєвими відмінностями (спільна правова мета, спільний предмет тощо), що дозволяє існування такого виду цивільно-правових договорів, як договори про розподіл спадщини.

З огляду на те, що договори у сфері спадкування, в тому числі і договори про розподіл спадщини, не вписуються в наявні класифікації цивільно-правових договорів за ознакою спрямованості правового результату, цілком виправданим є висновок про необхідність їх доповнення шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів про розподіл спадщини.

Узагальнюючи все вищесказане, можна зробити низку висновків. Зміна черговості одержання права на спадкування може бути здійснена у судовому та нотаріальному порядку. Нотаріальний порядок зміни черговості одержання права на спадкування опосередковується договором. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений та посвідчений між спадкоємцями за законом. Спадкоємці, які є сторонами договору, мають прийняти спадщину. Змінюючи порядок черговості, жодна сторона за договором не втрачає своїх прав. Предметом договору виступає зміна встановленого порядку спадкування, внаслідок якої до спадкування закликаються особи наступних черг спадкоємців за законом. Законодавець не встановлює меж «підтягування». Єдиною вимогою до змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування є непорушення прав спадкоємців, які не беруть у ньому участі, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Зміст досліджуваного договору може містити й елементи інших договорів. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений після відкриття спадщини, але до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування є нетиповим. Досліджуваний договір належить до договорів про розподіл спадщини. Пропонується доповнення наявних класифікацій цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів про розподіл спадщини.

### ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12. Спадкове право / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2009. 544 с.
2. Цюкало Ю.В. Щодо розуміння свободи договору: теоретико-прикладний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 209–212.
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09>.
5. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 03.04.2004 року № 20/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04>.
6. Бервено С.М. Проблеми договірної права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

**Зінкевич Юлія Євгенівна**

### **ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ДОГОВОРУ ПРО ЗМІНУ ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню суб'єктного складу, предмета, змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування та часових меж, допустимих для його нотаріального посвідчення, а також визначенню типової та видової приналежності договору.

Здійснено аналіз норм вітчизняного законодавства, що регулюють питання нотаріального порядку зміни черговості спадкування за законом.

Встановлено, що визначальною ознакою сторони договору про зміну черговості одержання права на спадкування є наявність інтересу.

Проаналізовано наявні в юридичній літературі моделі суб'єктного складу досліджуваного договору. Суть першої моделі полягає у тому, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування укладається лише між тими спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом.

Друга модель досліджуваного договору передбачає, що договір укладається між спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом, та спадкоємцем, якого вони включають до свого складу.

Третя модель базується на тому, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування укладається не всіма спадкоємцями, які закликані до спадкування за законом, а лише тими з них, хто виявив бажання це зробити.

Визначена загальна послідовність одержання права на спадкування у разі нотаріального порядку зміни черговості спадкування за законом: 1) відкриття спадщини; 2) прийняття спадщини спадкоємцями, які за загальним правилом закликаються до спадкування; 3) укладення такими спадкоємцями досліджуваного договору зі спадкоємцем нижчої черги; 4) прийняття спадщини спадкоємцем нижчої черги, який внаслідок укладення договору одержує право на спадкування. Однак подання спадкоємцями заяви про прийняття спадщини не вимагається у разі, якщо спадкоємець постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини та протягом строку, встановленого статтею 1270 Цивільного кодексу України, не заявив про відмову від неї.

Досліджено законодавчі вимоги до змісту договору про зміну черговості одержання права на спадкування. З'ясовано, що істотною умовою договору про зміну черговості одержання права на спадкування є умова про предмет.

На підставі аналізу законодавства України зроблено висновок, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування може бути укладений, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення такої нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності, укладення такого договору не видається можливим.

Встановлено, що договір про зміну черговості права на спадкування за законом є нетиповим договором.

Визначено, що досліджуваний договір належить до договорів про розподіл спадщини. Договори про розподіл спадщини укладаються у сфері спадкування, що свідчить про їх належність до договорів спадкування.

Пропонується доповнення наявних класифікацій цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів про розподіл спадщини.

**Ключові слова:** спадкування за законом, зміна черговості спадкування за законом, договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договори про розподіл спадщини.

**Zinkevych Yuliia**

### **PECULIARITIES OF THE NOTARY AGREEMENT ON CHANGING THE ORDER OF THE RIGHT OF INHERITANCE**

The article is devoted to investigation of the subject composition, subject, contents of the agreement on changing the order of receiving the right to inherit and time limits, acceptable for its notary testimony and also to defining its type and kind.



The analysis of state norms of law concerning the regulation of the matter of the notarial order of changing of hereditary line has been fulfilled.

It has been established that the defining feature of the side of the agreement on changing of the order of receiving the right to inherit is presence of interest.

It has been analyzed the existing in the legal literature models of the subject composition of the agreement being investigated. The essence of the first model is that the agreement on changing of the order of receiving the right to inherit can be concluded only between those heirs who are called up to inherit by the law.

The second model of the agreement being investigated reckons for that the agreement is concluded between the inheritors who are called up to inherit by the law and the inheritor whom they include into their composition.

The third model is based on the fact that the agreement on changing of the order of receiving the right to inherit is concluded not by all the inheritors who are called up to inherit by the law, but only by those of them who showed their desire to do so.

The defined order of receiving the right to inherit according to the notarial order of changing of the line of inheritance by the law: 1) opening of inheritance; 2) receiving of inheritance by the inheritors who are by general rules are called up to inheritance; 3) concluding by such inheritors the agreement being investigated with the inheritors of low order; 4) accepting of inheritance by the inheritor of low order, who in the consequence of concluding such an agreement receives the right to inherit. However, submission by the inheritor of the application about acceptance of inheritance is not demanded in case the inheritor permanently stayed with the legator at the time of opening of inheritance and during the term which is determined by the article 1270 of the Civil Code of Ukraine and did not declare about rejection of it.

The Legal requirements about changing of the order of receiving the right to inherit have been investigated. It has been established that the essential condition of the agreement about changing of the order of receiving the right to inherit is the condition about the subject.

On the basis of the analysis of the Ukrainian legislation it has been concluded that the agreement about changing of the order of receiving the right to inherit can be contracted in the first place, strictly after opening of inheritance, as only since that time inheritance relationship come and, secondly, before the moment of issue of the certificate about the right of inheritance, as since the moment of fulfilment of this notarial act the inheritance relationship transform into the relationship of property and concluding of such agreement is not considered possible.

It has been concluded that the agreement about changing of the order of the right to inherit is not a typical agreement.

It has been established that the agreement being investigated belongs to the agreements about section of inheritance. The agreements about section of inheritance are concluded in the domain of inheritance, which fact testifies its belonging to the agreements of inheritance.

It is suggested to supplement the existing classification of civil legal agreements by means of distinguishing a new type of agreements of inheritance the agreements about section of inheritance.

**Key words:** inheritance according to the law, changing the order of the right of inheritance according to the law, agreement on changing of the order of receiving the right of inheritance, agreements on section of inheritance.



додаткового прибутку шляхом надання права іншим підприємствам на використання своїх товарних знаків під різнобічним контролем і захистом закону, що дозволило франчайзеру без додаткових витрат розширити межі свого бізнесу. Так, відомі у всьому світі гіганти з виробництва безалкогольних напоїв, компанії «Кока-Кола» і «Пепсі», які у зв'язку з високим вмістом води в їх продукції не дозволяли (або робили невиконаними) централізоване виробництво і продаж своїх напоїв в Європі, стали виробляти концентрований сироп і вже його розподілять між місцевими заводами з розливу, які залишаються у власності франчайзі і управляються ними [8].

Цікава історія становлення іншої, не менш відомої торгової марки. Рей Крок (Ray Kroc), продаючи молочні міксеры, чув про успіхи придорожного кафе і в 1945 році він їде в Сан-Бернардіно, штат Каліфорнія, щоб на власні очі побачити, як тут поставлена справа. Закусочна для автомобілістів «Макдоналдс» приємно дивує його: Крок не помічає ні мух, ні сміття. Є черги до роздаточного віконця, але клієнти закладу нахваляють ресторанчик самообслуговування. Рей Крок був захоплений організацією роботи ресторану. Успіх ресторану не давав йому спокою і через кілька тижнів він звернувся до власників ресторану братам Макдоналд, старший Мак і молодший Дік, і через деякий час право на поширення «Макдоналдса» вони продали йому. 2 березня 1955 року Крок засновує компанію з франчайзингу «McDonald's System Inc» (після 1960 – McDonald's Corporation). У той час десятки бізнесменів впроваджували франчайзинг у галузь швидкого харчування, ліцензіями торгували всі великі власники ресторанів. Але саме Рей Крок перетворив корпорацію в імперію. З ресторану у глухій провінції завдяки франчайзингу розвинулася всесвітня мережа з більш ніж 14 000 підприємств.

Рей не вигадав фастфуд – він його продавав, він не винайшов франчайзинг – він його удосконалив. Підхід Крока до франчайзингу став не менш революційним, ніж «ноу-хау» братів Макдоналд у галузі харчування.

У перший рік Крок продав 18 франшиз, одна з ліцензій дісталася чиказькому журналісту Сенді Егет. Вклавши в покупку ліцензії 950 \$, а в будівництво 25 000 \$, в 1955 він відкрив свій «Макдональдс». Закусочна мала миттєвий успіх, щоденна виручка становила сотні доларів, його прибуток на порядок перевищила дохід самого Крока. Егет перший із франчайзі вибрався «з грязі в князі», придбав розкішний особняк.

Кращу піар-компанію важко навіть уявити: люди шикуються в чергу, щоб купити шанс на багатство – франшизу. З окремих успішних франчайзі і вироста імперія «Макдональдс». А про Крока стали говорити, що він заселив США мільйонерами [9].

Історія розвитку договору франчайзингу та його значення як для світової економіки, так і для економіки України – зрозуміло. Але питання щодо можливості взаємозаміни понять «франчайзинг» і «комерційна концесія» певним чином залишається відкритим.

Для повноцінного вивчення сутності інституту комерційної концесії необхідно дати визначення самого терміна і виявити зміст відповідного йому поняття.

Сам термін *концесія* запозичений від латинського *concessio* – «дозвіл, поступка» [10]. У чистому вигляді концесія – специфічний договір оренди між державою, в особі уповноважених нею органів, і суб'єктами підприємницької діяльності. Словосполучення «комерційна концесія» має інший зміст. Так, у ряді європейських країн (Франція, Бельгія, Швейцарія) термін «комерційна концесія» використовується як позначення ексклюзивного договору, тобто угоди по передачі права на виняткове розповсюдження товарів третіх осіб [10, с. 380–384].

Відповідно до Цивільного кодексу України «за договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних сторони прав із метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг» [1, ст. 1115]. «Предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації» [1, ст. 1116].

Із точки зору міжнародного приватного права франчайзинг (від франц. Franchise – «пільга», «привілей») являє собою схему функціонування бізнесу, в якій одна організація (франчайзер або франшизодавець) передає фізичній особі або іншому підприємству (франчайзі або франшизодержувач) право на продаж своїх товарів або послуг. При цьому між франчайзером і франчайзі укладається договір, згідно з яким він зобов'язується продавати ці товари або послуги відповідно до визначених умов і цін, встановлених головною компанією [11].

«Правилами визнання і охорони загальновідомих торгових марок», затвердженими наказом Головного державного управління промисловості та торгівлі КНР від 03 липня 2014 р., договір франчайзингу визначається як договір, який відноситься до підприємницької діяльності, де підприємство (франчайзер), що володіє зареєстрованим товарним знаком, логотипом підприємства, патентом, власною технологією або будь-яким іншим бізнес-ресурсом, передає за договором іншій стороні (франчайзі) модель ведення господарської діяльності, натомість полу-чає платежі за договором франчайзингу [12].

Аналогічна модель договору франчайзингу є і у США. Легальне визначення даного договору дано у правилах торгівлі, сформульованих відділом із франчайзингу Федеральної Торговельної Комісії США і визначається як тривалі відносини, за яких франчайзер передає виключні права, засновані на ліцензійній угоді, займатися підприємницькою діяльністю, допомагає в навчанні, маркетингу, управлінні в обмін на фінансову компенсацію від франчайзіата [13].

Як видно з визначення договору франчайзингу, сторонами є франчайзер і франчайзі, тобто правоволоділець і користувач.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що сформульований у Цивільному кодексі України договір комерційної концесії із предмету договору, сукупності прав і обов'язків сторін практично повністю збігається з легальними визначеннями договору франчайзингу в інших країнах.

Виникає питання: чому під час прийняття Цивільного кодексу України у 2003 році законодавець вибрав формулювання «договір комерційної концесії», якщо йдеться саме про визнане міжнародним співтовариством, повсюдно використовуваним в діловому обороті, договорі франчайзингу?

Після розпаду Радянського Союзу найбільші світові корпорації прийшли на ринки новостворених держав. У таких сферах, як ресторани і закуочні (McDonald's, Pizza Hut, Baskin Robbins і ін.), туризм і готельне господарство (Holiday Inn, Sheraton і ін.), індустрія напоїв (Coca-cola, Pepsi, 7UP і ін.), стоматологія (Cabot), фотопослуги (Kodak, Fujii, AGFA і ін.), максимально швидко стали завойовувати нові ринки. Швидко поширення цих торгових марок і сталося завдяки застосуванню договорів франчайзингу. Прийнятий у 1994 році Цивільний кодекс РФ став проривом у регулюванні виниклих ринкових право-

відносинах. У зв'язку з відсутністю досвіду дуже багато в той час запозичалося Україною із законодавства Росії. Включення договору франчайзингу в законодавство Російської Федерації під назвою «комерційної концесії» багато російських вчених вважають історично обґрунтованим [14, с. 136; 15, с. 125].

Дійсно, до революції 1917 року в Росії існувало поняття «відкуп», яке також означало виключне право (дозвіл, привілей), яке надавалося царем (державою) приватним особам за певну плату на збір податків, продаж певних видів товарів (сіль, горілку, гас та ін.) [16, с. 598]. У даному випадку мається на увазі система відносин між царем (державою) і приватними особами, за якої приватна особа (часто купці), заплативши «відкуп» царю (в казну), отримували право (дозвіл, привілей) торгувати будь-яким товаром або стягувати борги на певній території, що і стало причиною для подальшого розвитку концесійних відносин у сучасному їх розумінні. Підтвердження сказаному можна знайти наприклад у Н.М. Васильєва, який стверджує, що після Жовтневої революції, в період НЕПу, «відкуп» був перетворений в концесію [17, с. 25].

На наш погляд, назва глави 76 Цивільного кодексу України «Комерційна концесія» відбулося в результаті технічного запозичення із законодавства РФ до законодавства України. У будь-якому випадку прийняття Цивільного кодексу України в 2003 році поклато початок дискусії щодо співвідношення понять «комерційна концесія» і «франчайзингу». Сама дискусія, крім чисто наукової, набула також і практичний характер: іноземні інвестори, що виступають в якості франчайзера, керуються своїм національним законодавством, де даний вид договорів окреслюється поняттям «франчайзингу». Наш національний підприємець більш довіряє законодавству України, де даний вид договорів окреслюється поняттям «комерційна концесія».

Законодавці різних держав, розробляючи визначення франчайзингу, не однаково підходять до сенсу і змісту поняття франчайзингу. При цьому використовують різні терміни («франшиза», «франшизна угода», «комплексна підприємницька ліцензія» і т.п.) які диктуються практикою застосування в різноманітних формах його реалізації і законодавчого врегулювання.

Так, Закон Республіки Молдова «Про франчайзинг» визначає франчайзинг як «систему договірних відносин між підприємствами, за якої одна сторона – франчайзер – надає іншій стороні –



франчайзі – право на виробництво та / або реалізацію певного виду продукції (товарів), надання певних послуг від імені та під товарним знаком франчайзера, а також право на отримання технічної та організаційної допомоги» [18, ст. 1].

Законодавство Республіки Казахстан визначає франчайзинг як «комплексна підприємницька ліцензія», що представляє собою підприємницьку діяльність, у якій правовласник комплексу виключних прав надає його в користування на оплатній основі іншій особі [19].

У законодавстві Республіка Білорусь прямо закріплено, що договір комплексної підприємницької ліцензії є договором франчайзингу, відповідно до якого «одна сторона (правовласник) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за винагороду на визначений у договорі франчайзингу термін або без зазначення строку ліцензійний комплекс, що включає право використання фірмового найменування правовласника, інших об'єктів інтелектуальної власності, передбачених договором франчайзингу, а також нерозкритої інформації в підприємницькій діяльності користувача» [20, гл. 53, ст. 910].

Відносини франчайзингу в Латвії регулюються спеціальними нормативними актами. По-перше, це *Comercīkums* [21], який описує всі форми бізнесу, юридичні права і обов'язки, а також всі правила експлуатації. По-друге – *Konkurences likums* [22]. Обидва закони застосовуються як до франшизи бізнесу, так і до франчайзі Латвії.

У відповідності з Комерційним законом Латвії франчайзинг визначено як франшиза, де «договір франшизи – це такий договір, яким комерсант (франшизодавець) виділяє другій стороні (франшизодержувачу) право на використання торгового знака, інші права інтелектуальної власності, знання у продажу або розповсюдження товарів або надання послуг відповідно до розробленої та перевіреної франшизодавцем системою (франшизою), а франшизодержувач оплачує встановлену винагороду» [23, ст. 474].

У Литві франчайзинг регулюється Цивільним кодексом Литовської Республіки. Проте Цивільний кодекс не дає докладне визначення поняття договору франчайзингу. Частина 1 статті 6.766 встановлює, що за договором франчайзингу сторона (франчайзер) приймає на себе зобов'язання надати іншій стороні (франчайзі) за винагороду право використання в бізнесі франчайзі, протягом певного терміну або безстроково, комплексу виняткових прав франчайзера (наприклад, право на назву компанії, право на товарний знак / знак

послуг, право на захищену комерційну (виробничу) інформацію і т.д.), тоді як інша сторона зобов'язується виплачувати встановлену договором винагороду. Частина 3 цієї ж статті передбачає, що сторонами договору франчайзингу можуть бути тільки підприємства (підприємці) [24, ст. 6. 766].

Аналізуючи наведені вище визначення поняття «франчайзингу», прийнятих на національних рівнях різними країнами, можна зробити висновок про те, що, попри відсутність загальноприйнятого визначення договору «франчайзингу», в більшості країн існує однакове розуміння суті договору і властивих їм загальних ознак. Таким чином, узагальнивши основні ознаки договору «франчайзингу», ми можемо визначити збіги і відмінності у змісті поняття «франчайзингу» зі змістом поняття «комерційна концесія», визначеному в законодавстві України.

Єдиним для всіх визначень підставою виникнення зобов'язання є договір. Договір можна характеризувати як двосторонній, оскільки і у франчайзера (правовласника, франшизодавця) і у франчайзі (користувача, франшизодержувача) є кореспондуючі права та обов'язки; консенсусний (договір вважається укладеним із моменту, коли сторони дійшли згоди з усіх істотних умов договору); оплатним (кожна зі сторін має матеріальну зацікавленість). При цьому необхідно відзначити, що в абсолютній більшості вимог до договору франчайзингу є форма договору – письмова. У деяких країнах (США, Японія, Китай і т.д.) необхідна також державна реєстрація договору. У законодавстві України є також така норма (1, ст.ст. 1115, 1118; 2, ст.ст. 366, 367).

Наступною, загальною для всіх країн ознакою договору є предмет договору: об'єкти права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційної таємниці і т.п.), комерційного досвіду та ділової репутації. У законодавстві України це врегульовано ст. 1116 ЦКУ та ст. 366 ГКУ.

Також характерним для договорів франчайзингу є надання франчайзером (правовласником, франшизодавцем) технічної, комерційної та іншої документації, передати іншу інформацію, необхідну франчайзі (користувачеві, франшизодержувачу) для здійснення ним наданих йому прав за договором, у тому числі навчання та підвищення кваліфікації працівників франчайзі (користувачеві, франшизодержувачу) з метою забезпечення необхідної якості виробництва товарів, виконання



робіт або надання послуг (ст. 1120 ЦКУ, ст. 370 ГКУ)

Франчайзер (правовласник, франшизодавець) має право контролю діяльності франчайзі (користувача, франшизодержувача) для гарантування належного використання його фірмового найменування, торгової марки і ділової репутації. (ч. 2, п. 3 ст. 1120 ЦКУ; ч. 2 п. 2 ст. 370 ГКУ).

Франчайзі (користувач, франшизодержувач) повинен виплачувати франчайзеру (правовласнику, франшизодавцю) винагороду за предоставлене право (ст. 369 ГКУ)

**Висновки.** Таким чином, ми можемо констатувати, що в більшості основних ознак зміст поняття «комерційної концесії», наявного в українському законодавстві, відповідає змісту поняття «франчайзингу», що використовується в міжнародній практиці. Виходить, що позиція законодавця відображає «комерційну концесію» як усього лише одну з різновидів франчайзингу, який передбачає копіювання механізму функціонування підприємницької діяльності підприємця-організатора бізнесу (франчайзера). Це відповідає об'єктивній дійсності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
3. Новосельцев О.В. Франчайзинг: история развития, правовое регулирование, оценка. *Финансовая газета*. 1999. № 18.
4. История происхождения коммерческой концессии (франчайзинга). URL: <file:///d:/user/Desktop-old/франчайзинг/история.htm> (дата звернення 15.08.2020).
5. Дилер (англ. *dealer* «торговець»): – фізична чи юридична особа, яке закупає оптом продукцію компанії, а потім продає його в роздріб або дрібним оптом (наприклад, автомобільний дилер); URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D1%80\\_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D1%80_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F)) (дата звернення 16.08.2020).
6. Коваленко А.А. Договор коммерческой концессии: сравнительный анализ ключевых аспектов по российскому и зарубежному законодательству. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество)*. 2017. № 3.
7. Регистрация товарного знака в США. URL: <https://legal-support.ru/services/trademarks/mezhdunarodnaya-registraciya-tovarnogo-znaka/ssha/>. (дата звернення 15.08.2020).
8. История происхождения коммерческой концессии (франчайзинга). URL: <file:///d:/user/Desktop-old/франчайзинг/история.htm>. (дата звернення 16.08.2020).
9. Биография Рэя Крока – основателя Макдональдс (цитаты, фото, личная жизнь, история успеха). URL: <https://mytrouble.ru/raу-kroc-bio/>. (дата звернення 17.08.2020).
10. Концесія. Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ, Видавництво «Юридична думка», 2007. С. 400.
11. Основні терміни франчайзинга. URL: (дата звернення 17.08.2020).
12. Правила признания и охраны общеизвестных торговых марок. Положение, утвержденные приказом Главного государственного управления промышленности и торговли КНР от 3 июля 2014 г. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q> (дата звернення 18.08.2020).
13. Международная ассоциация франчайзинга IFA (International Franchise Association). URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%> (дата звернення 19.08.2020).
14. Коршунова М. Л. Развитие франчайзинга в России. // ЭКО. 2007;1(10):130-144. URL: <http://dx.doi.org/10.30680/ECO0131-7652-2007-10-130-144>
15. Вронская М.В., Амарян Л.А. Договор коммерческой концессии и договор франчайзинга: сравнительно-правовой анализ российского и международного законодательства. Территория новых возможностей. *Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. Юридические науки*. 2017. № 4. С. 122–134.
16. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. С. 598.
17. Васильев Н.М. Франчайзинг и особенности его развития в России. *Финансы*. 2006. № 2. С. 25.
18. О франчайзинге. Закон Республики Молдова от 1 октября 1997 года № 1335-XIII. URL: [http://base.spinform.ru/show\\_doc.fwx?rgn=3415](http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3415).
19. О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге) : Закон Республики Казахстан от 24 июня 2002 года № 330. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000330> (дата звернення: 19.08.2020).
20. Гражданский кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 7 декабря 1998 г. № 218-3 // Принят Палатой представителей 28 октября 1998 года. Одобрен Советом Республики 19 ноября 1998 года. *Ведомости Национального собрания Республики Беларусь*, 1999, № 7-9, Ст. 101.
21. Komerclikums (pieņemts 13.04.2000.). Ar grozījumiem 01.01.2010. Latvijas Vēstnesis 2010. URL: <https://likumi.lv/ta/id/5490-komerclikums> (дата звернення 24.12.2020).
22. Konkurences likums (pieņemts 04.10.2001.). Latvijas Vēstnesis, 2001. URL : <https://likumi.lv/ta/id/54890-konkurences-likums> (дата звернення 24.12.2020).
23. Коммерческий закон. Закон принят Сеймом Латвии 13 апреля 2000 года. Государственный президент В. Вике-Фрейберга, Рига, 4 мая 2000 года. URL : <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/691/2271/print/> (дата звернення 19.08.2020).
24. Гражданский кодекс Литовской Республики. Закон Литовской Республики об утверждении Гражданского кодекса, вступления в силу и реализации закона от 18 июля 2000 № VIII-1864. URL: <https://pravo.hse.ru/data/2015/11/16/108108413081.pdf> (дата звернення 19.08.2020).

**Сприндис Сергій Іванович**

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОМЕРЦІЙНА КОНЦЕСІЯ» І «ФРАНЧАЙЗИНГ»**

У даній статті автором розглядається співвідношення понять «комерційна концесія» і «франчайзинг». Легалізоване в Україні поняття комерційної концесії дало поштовх у розвитку даного виду ділових відносин, що стало одним із способів розширення бізнесу для компаній, а для підприємців є найшвидшим способом навчання і отримання можливості стати власником бізнесу. Автором у дослідженні було зроблено висновок, що сформульований у Цивільному кодексі України договір комерційної концесії за предметом договору, сукупності прав і обов'язків сторін практично повністю збігається з легальними визначеннями договору франчайзингу в інших країнах.

Досліджуючи історичний розвиток договору франчайзингу та його значення як для світової економіки, так і для економіки України, автором були зроблені деякі висновки, але питання щодо можливості взаємозаміни понять *франчайзинг* і *комерційна концесія* певним чином залишається відкритим. Автором зроблено висновок про те, що, попри відсутність загальноприйнятого визначення договору «франчайзингу», в більшості країн існує однакове розуміння суті договору і властивих їм загальних ознак, проаналізованих визначень поняття «франчайзинг», прийнятих на національних рівнях різними країнами. Таким чином, узагальнивши основні ознаки договору «франчайзингу», на думку автора, можна визначити збіги і відмінності у змісті поняття «франчайзингу» зі змістом поняття «комерційна концесія», визначеного в законодавстві України.

У дослідженні автором також була розглянута можливість отримання додаткового прибутку шляхом надання права іншим підприємствам на використання своїх товарних знаків під різнобічним контролем і захистом закону, що дозволило без додаткових витрат розширити межі свого бізнесу. У статті співвідношення понять «комерційна концесія» і «франчайзинг» було проаналізоване в законодавстві України, а також законодавствах інших країн.

Також автором було розглянуто для повноцінного вивчення сутності інституту комерційної концесії необхідні визначення самого терміна і виявлено зміст відповідного йому поняття, яке дало можливість прийти до висновку, що в більшості основних ознак зміст поняття комерційної концесії, наявного в українському законодавстві, відповідає змісту поняття «франчайзингу», що використовується в міжнародній практиці.

**Ключові слова:** франчайзинг, комерційна концесія, франшиза, відкуп, угода.

**Spryndys Serhii**

**THE RELATION BETWEEN THE TERMS “COMMERCIAL CONCESSION” AND “FRANCHISING”**

In this article the author considers the relationship between the concepts of commercial concession and franchising. Legalized in Ukraine, the concept of commercial concession has certainly given impetus to the development of this type of business relationship, which has become one of the ways to expand business for companies, and for entrepreneurs is the fastest way to learn and get the opportunity to become a business owner. The author concluded that the formulated in the Civil Code of Ukraine commercial concession agreement on the subject of the agreement, the set of rights and obligations of the parties, almost completely coincides with the legal definitions of the franchise agreement in other countries.

Examining the historical development of the franchise agreement and its significance for both the world economy and the economy of Ukraine, the author made some conclusions, but the question of the possibility of interchangeability of franchise and commercial concession remains somewhat open. The author concludes that, despite the lack of a generally accepted definition of a franchise agreement, in most countries there is a common understanding of the essence of the agreement and their common features, analyzed definitions of franchising adopted at the national level by different countries. Thus, summarizing the main features of the franchise agreement, according to the author, it is possible to identify similarities and differences in the content of the concept of franchising with the content of the concept of commercial concession defined in the legislation of Ukraine.

In researching this topic, the author also considered the possibility of obtaining additional profits by granting the right to other companies to use their trademarks under the various controls and protection of the law, which allowed to expand the boundaries of their business without additional costs. The article on the relationship between the concepts of commercial concession and franchising analyzed the legislation of Ukraine, as well as the legislation of other countries.

The author also considered the necessary definitions of the term for a full study of the essence of the institute of commercial concession and revealed the meaning of the corresponding concept, which allowed to conclude that in most basic features the meaning of the concept of commercial concession existing in Ukrainian legislation corresponds to franchising used in international practice.

**Key words:** franchising, commercial concession, franchise, redemption, agreement.



А.А. Жданов виділяє два типи штучного інтелекту – автономний і підлеглий. Автономний штучний інтелект відрізняється адаптивністю, емоційним апаратом, свободою прийняття рішень і підпорядкуванням самому собі. На відміну від автономного, підлеглий штучний інтелект вирішує інтелектуальні завдання, які раніше вирішувала тільки людина. Ці системи автоматизують деякі інтелектуальні функції і вирішують ситуаційні завдання. Такі системи підпорядковані людині і виступають його цільовими функціями [4].

Майже щодня ми маємо змогу контактувати з електронними голосовими помічниками, чат-ботами, нейромережами та автопілотами в автомобілях. Однак можна констатувати той факт, що, попри широке використання можливостей ШІ в повсякденному житті, їхня юридична природа залишається незмінною – законодавство не наділяє системи штучного інтелекту жодними ознаками суб'єкта права, що, у свою чергу, сьогодні перешкоджає реалізації дійсного потенціалу штучного інтелекту.

Аналіз наявних технологій штучного інтелекту, залучених до використання у суспільних відносинах, дає змогу говорити про наявність обставин та факторів, що змушують переглянути наявну позицію щодо віднесення штучного інтелекту до об'єктів права.

Штучний інтелект є новим самостійним об'єктом дослідження юридичної науки. У літературі вже висловлювалася думка, що немає сенсу визначати правосуб'єктність об'єктів ШІ на підставі наявних правових конструкцій. М.Д. Шапсуговою вважає, що електронна особа – це особливий квазісуб'єкт права, наділений окремими елементами правосуб'єктності. Обсяг правосуб'єктності такої особи залежить від ступеня автономності штучного інтелекту [1, с. 5].

Вважаємо, що вже сьогодні виникли передумови наукового дослідження потенційної юридичної суб'єктивації систем штучного інтелекту. Такі передумови розкладаються на окремі групи залежно від сфери.

#### **Технологічні передумови.**

Досліджуючи технологічні передумови, перш за все, необхідно звернути уваги не на технічні деталі функціонування штучного інтелекту (програмний код, побудова нейронної мережі тощо), а на ті обставини, що генеруються завдяки технологічному прогресу. До таких передумов слід відносити:

– розширення та глобалізацію процесів виробництва програмного забезпечення;

– неспівпадіння «циклів існування» розробників та розроблених ними продуктів.

Глобалізація процесів виробництва засобів штучного інтелекту проявляються одразу за двома напрямками – зовнішнім і внутрішнім. Відповідно до зовнішнього напрямку глобалізація виробничих процесів полягає у виходженні за межі національного та державного простору, а отже, наявності різних правових режимів створення, тестування та діяльності програмного забезпечення в окремих країнах та неможливості формування спільної колективної правосуб'єктності всього виробничо-технологічного апарату. Фактично вже зараз програмні продукти створюються міжнаціональними групами, нерідко непов'язаними між собою сталими безпосередніми юридичними відносинами.

Внутрішній напрям глобалізації реалізований з урахуванням розподілу праці та матеріальних ресурсів. Сьогодні нечасто зустрічаються розробники програмного забезпечення, які діють одноособово та самостійно. Даний факт зумовлюється особливостями сучасного ринку розробки ІТ-продуктів, коли навіть невеликі стартапи представлені колективом розробників, які нерідко ще й паралельно використовують напрацювання сторонніх постачальників інструментів розробки і програмування ШІ. Практична неможливість виділення долі відповідальності кожного з розробників або постачальника технологічного рішення, програмної платформи тощо зумовлює необхідність вирішення завдання визначення дійсного суб'єкта відповідальності за дії, вчинені ШІ.

Щодо другої передумови, то вона цілком відображає різницю між людиною та штучним інтелектом, адже розробник як фізична особа може втратити дієздатність, померти або бути недосяжним для юстиції, в той час як ШІ буде продовжувати існувати і виконувати свої функції, а отже, часові неспівпадіння існування дієздатності і вчинення дій є перепорою для ефективного врегулювання даних відносин.

Серед юридичних передумов виділимо такі:

– збільшення значимості (в тому числі юридичної) дій, що вчиняються об'єктами ШІ;

– формування нового джерела регулювання даних відносин за допомогою ліцензійних угод, договорів співробітництва та звичаїв електронного ділового обороту.

Вже сьогодні можемо констатувати значний вплив програмних продуктів, що використовують штучний інтелект у повсякденному житті. Комп'ютерні алгоритми вирішують за нас



побутові питання (замовлення їжі, написання повідомлення, вибір ресторану або маршруту подорожі), приймають значні рішення (автопілот рятує життя і здоров'я, передбачаючи лобове зіткнення, електронна юридична особа здійснює керування активами інвесторів). Кількість життєвих ситуацій, що будуть зазнавати вплив дій штучного інтелекту, в майбутньому лише буде збільшуватися, в той час як їх значення буде рости. Отже, вже зараз необхідно дати оцінку наявним і потенційним видам поведінки, що її вчинює штучний інтелект.

Окремо необхідно зазначити формування особливого регулятора відносин у сфері розробки, тестування та функціонування штучного інтелекту. За роки розвитку сфери розробки програмного забезпечення вона фактично отримала альтернативне правове регулювання, попри наявність законодавчих прогалин у цій сфері. Спільнота розробників і користувачів об'єктів ІТ-технологій виробила власні правила гри, регулюючи свої відносини ліцензійними угодами, корпоративними нормами, нормами договорів про співробітництво тощо. Крім того, в діджитал-сфері сформувалися

власні звичаї, серед яких називають свободу з'єднання без дозволу; право копіювати певні матеріали онлайн без дозволу; право вивчати поведінку користувача; зобов'язання онлайн-бізнесу, спрямоване на підтримку нетривіального імені користувача та встановлення автентичності пароля; зобов'язання уникати «спаму» тощо [5].

Формування відносно замкненої екосистеми джерел регулювання, що активно розвивається, призвело до формування альтернативного правопорядку в мережі Інтернет та в ІТ-сфері взагалі. Такий правопорядок заснований на відносній анонімності, технологічній залежності та децентралізованому характері колективних учасників і регуляторних механізмів.

**Висновки.** Резюмуючи наведені вище аргументи, приходимо до висновку, що сьогодні склалася певна сукупність передумов суб'єктивації штучного інтелекту, наявність яких зумовлює необхідність предметного дослідження природи права і дієздатності електронних осіб та формування пропозицій для подальшого законодавчого регулювання даних відносин.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Shapsugova M.D. Legal Capacity of Artificial Intelligence. *Juvenis scientia*. 2019. Volume 8. P. 4–7.
2. Sild J. Legal Capacity of Artificial Intelligence. *L'Europe Unie*. 2018. Volume 13. P. 74–78.
3. Willick Marshal S. Artificial Intelligence: Some Legal Approaches and Implications. *AI Magazine*. 1983. Volume 4, Number 2. P. 5–16.
4. Жданов А.А. Автономный искусственный интеллект. *ПостНаука*. URL : <https://postnauka.ru/books/38231>.
5. Лисицын-Светланов И.А. Правовой обычай в Интернете *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-obyчай-v-internete>.
6. Соменков С.А. Искусственный интеллект: от объекта к субъекту? *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2019. № 2. С. 75–85.

**Омельчук Олександр Сергійович**

#### ПЕРЕДУМОВИ ЮРИДИЧНОЇ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Статтю присвячено питанням визначення передумов потенційної юридичної суб'єктивації систем штучного інтелекту. Доведено, що виникли передумови наукового дослідження потенційної юридичної суб'єктивації систем штучного інтелекту. Такі передумови розкладаються на окремі групи залежно від сфери. Визначено дві групи передумов – технологічні та юридичні.

З'ясовано, що до технологічних передумов відносяться розширення та глобалізація процесів виробництва програмного забезпечення та неспівпадіння «циклів існування» розробників та розроблених ними продуктів. Глобалізація процесів виробництва засобів штучного інтелекту проявляються одразу за двома напрямками – зовнішнім і внутрішнім. Відповідно до зовнішнього напрямку глобалізація виробничих процесів полягає у виходженні за межі національного та державного простору, а отже, наявності різних правових режимів створення, тестування та діяльності програмного забезпечення в окремих країнах та неможливості формування спільної колективної правосуб'єктності всього виробничо-технологічного апарату. Внутрішній напрям глобалізації реалізований з урахуванням розподілу праці та матеріальних ресурсів.

До юридичних передумов запропоновано відносити фактори збільшення значимості (в тому числі юридичної) дій, що вчиняються об'єктами ШІ, та формування нового джерела регулювання даних відносин за допомогою ліцензійних угод, договорів співробітництва та звичаїв електронного ділового обороту.

З'ясовано, що кількість життєвих ситуацій, що будуть зазнавати вплив дій штучного інтелекту, в майбутньому лише буде збільшуватися, в той час як їх значення буде рости, тому вже зараз необхідно дати оцінку наявним і потенційним видам поведінки, що її вчинює штучний інтелект.

Доведено, що формування відносно замкненої екосистеми джерел регулювання, що активно розвивається, призвело до формування альтернативного правопорядку в мережі Інтернет та в ІТ-сфері взагалі. Такий



правопорядок заснований на відносній анонімності, технологічній залежності та децентралізованому характері колективних учасників і регуляторних механізмів.

**Ключові слова:** штучний інтелект, правосуб'єктність, суб'єктивація, транспонування дієздатності.

**Omelchuk Aleksandr**

#### **PREREQUISITES FOR LEGAL SUBJECTIVATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE**

The article is devoted to determining the prerequisites for the potential legal subjectivity of artificial intelligence systems. It is concluded that the preconditions for scientific research of the potential legal subjectivity of artificial intelligence systems have already emerged today. Such preconditions are decomposed into separate groups depending on the field. Two groups of preconditions are defined – technological and legal.

It was found that the technological prerequisites include the expansion and globalization of software production processes and the mismatch of cycles of existence of developers and products developed by them. The globalization of artificial intelligence production is manifested in two directions – external and internal. According to the external direction, the globalization of production processes is to go beyond the national and state space, and therefore the existence of different legal regimes for creating, testing and operating software in individual countries and the impossibility of forming a common collective legal personality of the entire production and technological apparatus. The internal direction of globalization is realized by using the division of labor and material resources.

The legal preconditions are proposed to include factors of increasing the significance (including legal) of actions performed by AI objects and the formation of a new source of regulation of these relations through licensing agreements, cooperation agreements and customs of electronic business.

It is proved that the number of life situations that will be affected by the actions of artificial intelligence will only increase in the future, while their importance will grow. Thus, it is already necessary to assess the existing and potential types of behavior committed by artificial intelligence.

It was found that the formation of a relatively closed ecosystem of sources of regulation has led to the formation of alternative legal regime on the Internet and in the IT sphere in general. Such a rule of law is based on relative anonymity, technological dependence and the decentralized nature of collective actors and regulatory mechanisms.

**Key words:** artificial intelligence, legal personality, transposition of legal capacity.



2. Електронні повідомлення, передані за допомогою мобільних додатків-месенджерів: Viber, WhatsApp, Telegram тощо.

3. Електронні повідомлення, передані за допомогою електронної пошти.

4. Електронні повідомлення, передані у соціальних мережах.

5. Електронні повідомлення, передані з використанням інших сервісів у мережі Інтернет.

За формою передачі інформації в електронному повідомленні вони поділяються на: текстові, графічні, звукові, відеоповідомлення, комбіновані.

Важливо розуміти, що до електронних повідомлень не висуваються ті ж вимоги, що встановлені для електронних документів положеннями Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV. Отже, за загальним правилом, для того щоб електронне повідомлення мало юридичну силу електронного доказу, його оригінал не обов'язково повинен бути скріплений електронним підписом.

Це розширює коло можливостей щодо використання електронних повідомлень у процесі судового доказування, адже більшість таких повідомлень не скріплюються електронними підписами. Водночас відсутність електронного підпису ускладнює завдання ідентифікації особи відправника електронного повідомлення у випадках, якщо одна зі сторін судового спору заперечує свою участь в електронній переписці.

Так, в одній із цивільних справ, де стороною було використано як доказ SMS-переписку, суд відзначив, що з роздруківки такої переписки неможливо зрозуміти між ким вона відбувалася, які були домовленості та взагалі про що відбувалися ці домовленості, а наявність у СМС-повідомленні карткового рахунка на ім'я певної особи не свідчить, що між сторонами склалися договірні правовідносини [1]. В іншій справі суд також дійшов висновку, що роздруківка SMS-переписки не може слугувати доказом правовідносин, які виникли між сторонами з приводу позики коштів, позаяк вказана роздруківка виготовлена позивачем, не містить посилань на абонентські номери, їх власників. Крім того, суду не надано доказів, що така переписка насправді мала місце [2].

Ідентифікація учасників електронної переписки з використанням сервісів стільникового зв'язку у стандарті GSM, а також більшості месенджерів (переважно такі месенджери, як Viber, WhatsApp, потребують у разі встановлення та активації прив'язки до номера телефону, однак

є й такі, що цього не потребують; прикладом може слугувати Skype, у якому ідентифікація абонента за номером телефону не є обов'язковою) пов'язана зі встановленням власника номера телефону. Інколи доведення факту належності номера телефону конкретній особі може стати проблемою, у чому можна переконатись, аналізуючи судову практику [3; 4; 5; 6], адже якщо абонентський номер обслуговувався в конкретний період у мережі рухомого (мобільного) зв'язку на умовах без укладання договору про надання телекомунікаційних послуг у письмовій формі та без реєстрації абонента у оператора, такий оператор не зможе надати інформацію про особу, якій належить зазначений номер телефону, ні на адвокатський запит, ні на запит суду.

Відповідно до встановленого правила розподілу обов'язків (тягаря) доказування, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК (ч. 3 ст. 13, ч. 1 ст. 81 ЦПК [7]). Тому якщо стосовно авторства електронного повідомлення між сторонами цивільного процесу виникає спір, саме на стороні, яка посилається на факт надання повідомлення як на підставу своїх вимог чи заперечень, лежить тягар доказування як самого факту відправлення електронного повідомлення конкретного змісту, так і осіб відправника й одержувача такого електронного повідомлення.

Як правило, суди не приймають як достовірний доказ належності номера телефону конкретній особі запис імені у телефоні співрозмовника, адже у своєму телефоні особа може підписати будь-який номер будь-яким іменем [8].

Належність телефонного номера конкретній особі може бути встановлена за допомогою різних доказів:

1. Письмових доказів. Наприклад, якщо особа у різних документах (анкетах, заявах за місцем роботи чи навчання, процесуальних документах тощо) особисто вказувала такий телефонний номер як власний контактний номер телефону.

2. Показань свідків. Свідки можуть підтвердити під час допиту в судовому засіданні, що такий номер телефону належить конкретній особі, і що вони зв'язувались з цією особою саме за цим номером.

3. Електронних доказів. Наприклад, контактні номери телефонів часто вказуються на офіційних сайтах фізичних та юридичних осіб, їх особистих сторінках у соціальних мережах (якщо достовірно встановлено належність сторінки конкретній

особі), у різних електронних реєстрах (наприклад, Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань) тощо.

В окремих випадках сторона судового спору може, не заперечуючи того факту, що саме їй належить телефонний номер, з якого було надіслане повідомлення, стверджувати, що до цього телефону мають доступ різні особи (наприклад, члени сім'ї) [9], а отже, конкретне повідомлення могло бути надіслане будь-ким з них. Суди повинні скептично ставитись до таких тверджень. Якщо було достовірно встановлено, що електронне повідомлення надіслане з номера, який належить конкретній особі, то надсилання такого повідомлення цією особою повинно презюмуватись. Тобто саме на власника телефонного номера в такому разі покладається тягар доказування суду того факту, що електронне повідомлення було відправлено не ним, а іншою особою.

У судовій практиці нерідко виникає необхідність встановити учасників електронної переписки через електронну пошту. Д.М. Моїсеєнко називає такі способи доказування в суді особи власника конкретної адреси електронної пошти: 1) за назвою електронної скриньки (нерідко у назві поштової скриньки використовується ім'я та/чи прізвище її володільця); 2) шляхом надання запиту до компанії, яка надає поштовий сервіс; 3) через показання свідків; 4) шляхом надання письмових доказів (документи, в яких особа зазначала адресу власної електронної пошти); 5) шляхом визнання особою в суді факту належності їй конкретної електронної скриньки [10, с. 58].

Як видається з вищенаведеного переліку, засоби доказування належності адреси електронної пошти конкретній особі практично ті самі, що й засоби доказування належності особі телефонного номера. Однак є й відмінності. Так, у разі з телефонним номером компанія – надавач послуг мобільного зв'язку здебільшого не має інформації щодо анкетних даних конкретних абонентів. Таку інформацію можна в неї отримати лише, якщо відповідні послуги в конкретний період часу надавалися на підставі письмового договору з абонентом. У разі з електронною поштою реєстрація електронної скриньки завжди передбачає необхідність зазначення персональних даних користувача: імені, дати народження, місця проживання тощо. Водночас якщо оператор мобільного зв'язку володіє інформацією про абонента, то ця інформація завжди є достовірною,

адже під час укладання письмового договору абонент надає документи, які підтверджують його особу, тоді як під час реєстрації електронної скриньки користувач сам вносить про себе анкетні дані, які компанією, що надає поштовий сервіс, не перевіряються, а отже, ризик внесення недостовірних даних є значно вищим.

Не можна ігнорувати й можливість неправомірного втручання в роботу поштової скриньки та надсилання електронного повідомлення з електронної пошти сторонньою особою, якщо пароль доступу до неї виявився ненадійним та був зламаний або відомий іншим особам (колишнім чи теперішнім членам сім'ї, друзям, колегам по роботі тощо). Однак у такому разі тягар доказування цього факту (факту надсилання електронного повідомлення сторонньою особою) покладатиметься на власника поштової скриньки.

Певні проблеми виникають і у разі необхідності ідентифікації авторів переписки у соціальних мережах. Можливість реєстрації у соціальній мережі не лише під власним іменем, а й під чужим іменем або під «ніком» створює перешкоди для достовірного встановлення судом автора електронного повідомлення у випадках, якщо сторона судового спору заперечує реєстрацію нею відповідного акаунту у соціальній мережі. Варто зауважити, що, незважаючи на можливість реєстрації у соціальній мережі під чужим іменем, усе ж шляхом аналізу наповнення акаунту можна доволі достовірно встановити його власника. Так, якщо акаунт зареєстрований досить давно (за півроку-рік або більше до надсилання електронного повідомлення) під іменем конкретної особи, і ним протягом усього часу активно користувалися: на ньому викладені фотографії цієї особи, інша ідентифікуюча інформація про неї, можна цілком упевнено стверджувати, що акаунт у соціальній мережі зареєстрований саме цією особою.

Ще однією практичною проблемою, пов'язаною з використанням електронних повідомлень у процесі судового доказування, є необхідність дотримання судом прав учасників електронної переписки на недоторканість приватного життя.

Як справедливо відзначає Р.В. Пожоджук, інформація про особисте і сімейне життя особи є конфіденційною, а право на недоторканість приватного життя є одним із основоположних прав людини та може бути порушено виключно у чітко визначених законом випадках і за наявності конкретних умов [11, с. 98].

Відповідно до ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування,

телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [12].

Реалізація такої конституційної норми у цивільному процесі відбувається через положення ч. 8 ст. 7 ЦПК, відповідно до яких особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені у судовому засіданні лише за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України [7]. Аналогічне правило міститься й у ст. 236 ЦПК. Тобто положення процесуального законодавства відсилають до норм ЦК, відповідно до ч. 2 ст. 306 якого листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися, зокрема шляхом опублікування, лише за згодою особи, яка надіслала їх, та адресата. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи [13].

Під дію наведених положень чинного законодавства цілком підпадають електронні повідомлення. Тобто якщо доказова інформація міститься у електронних повідомленнях приватного характеру, то її можна використати у судовому процесі лише за згодою всіх учасників електронного листування (як відправника, так і одержувача). За наявності заперечень з боку хоча б одного з них таке електронне листування не може бути використано як доказ у суді, а якщо все ж таки буде подано до суду, не повинно прийматися судом до уваги під час ухвалення рішення, оскільки вважатиметься недопустимим доказом.

Як справедливо вказує М.А. Островська, такі правила стосуються лише приватної кореспонденції та не поширюються на ділову електронну переписку [14, с. 109].

Використовуючи електронне повідомлення як доказ у суді, важливо дотримуватися встановленого процесуального порядку подання його до суду. Оскільки електронне повідомлення є різновидом електронних доказів, на нього поширюються положення ст. 100 ЦПК. До суду може бути надано як електронну, так і паперову копію електронного повідомлення. За необхідності суд може оглянути оригінал електронного повідомлення, який міститься на мобільному пристрої або безпосередньо в мережі Інтернет.

**Висновки.** На відміну від електронних документів, для електронних повідомлень нормами чинного законодавства не передбачено такого обов'язкового реквізиту, як електронний підпис. Тому навіть якщо оригінал електронного повідомлення не скріплений електронним підписом, він може бути використаний як електронний доказ у суді.

Тягар доказування авторства електронного повідомлення покладається на особу, яка посилається на факт надсилання повідомлення як на підставу своїх вимог чи заперечень. У випадках наявності заперечень з боку сторони судового процесу таке доказування є доволі складним завданням та вимагає від адвоката ретельного підходу до формування доказової бази.

Відправником електронного повідомлення вважається власник номера телефону, реєстрант електронної скриньки, акаунту в соціальній мережі чи іншого електронного сервісу, з використанням якого було відправлене електронне повідомлення. Якщо судом було достовірно встановлено, що електронне повідомлення відправлене з номера телефону, електронної скриньки, акаунту в соціальній мережі, іншого електронного сервісу, який належить конкретній особі (якщо реєстрантом є конкретна особа), то надсилання такого повідомлення цією особою повинне презюмуватися. Саме на неї покладається в такому разі тягар доказування суду того факту, що електронне повідомлення було відправлено іншою особою.

Є широке коло доказів, за допомогою яких можна довести у суді належність номера телефону, електронної скриньки, акаунту в соціальній мережі конкретній особі (письмові докази, електронні докази, показання свідків). Такі докази переважно є непрямими, а тому повинні використовуватися у сукупності, тим самим підвищуючи достовірність встановлюваних за їх допомогою обставин справи.

Електронне повідомлення приватного характеру може бути використане як доказ у суді лише за згодою всіх учасників електронного листування (як відправника, так і одержувача). За наявності заперечень з боку хоча б одного з них таке електронне повідомлення не може бути використане як доказ у суді, а якщо все ж таки буде подане до суду, не повинно прийматися судом до уваги під час ухвалення рішення, оскільки вважатиметься недопустимим доказом.





It was found out the types of electronic messages that can be used as a source of evidence, depending on the means of their transmission and the form of transmission of information in the electronic message. The difference between an electronic message and an electronic document was characterized and an assessment was made of the value of an electronic signature on an electronic message and its impact on the legal force of an electronic message as electronic evidence in civil proceedings of Ukraine.

It was substantiated that in cases of objections on the part of the trial regarding its participation in electronic correspondence, judicial proving of this fact is quite a difficult task and requires a lawyer to take a careful approach to the formation of the evidence base.

The range of court evidence that can be used by litigants to identify participants in electronic correspondence using cellular communications, mobile messenger applications, e-mail and social networks was outlined. The basic rules for the distribution of the burden of proving the circumstances related to the identification of participants in electronic communication between the parties to the lawsuit are defined. The peculiarities of judicial proof of belonging of a telephone number, e-mail box, social network account to a specific person have been established.

The basic rules for the use of private electronic messages in the process of judicial proving are given, given the need for the court to respect the rights of participants in electronic correspondence to privacy. The list of persons whose consent to the use of electronic correspondence data must be given in order for the electronic message to be accepted by the court as admissible evidence was outlined. The procedural order for submitting electronic and paper copies of electronic messages as electronic evidence in a civil case and review by the court of the originals of this evidence was described.

**Key words:** justice, civil proceedings, electronic correspondence, electronic communication, judicial proving, electronic evidence.



«Нижчу, або мінімальну межу вартості робочої сили утворює вартість тієї товарної маси, без щоденного припливу якої носій робочої сили, людина, не була б у стані відновлювати свій життєвий процес, тобто вартість фізично необхідних життєвих засобів. Якщо ціна робочої сили падає до цього мінімуму, то вона падає нижче вартості, оскільки за таких умов робоча сила може підтримуватися і виявлятися лише в занепадаючому вигляді» [1].

Таким чином, від вартості відтворення робочої сили залежить рівень заробітної плати. Так, Д. Рікардо писав: «Ціна товарів регулюється в кінцевому рахунку витратами виробництва, а не, як це часто стверджували, ставленням між пропозицією і попитом ... цей вплив буде носити тимчасовий характер» [2].

На ціну робочої сили впливає співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці. Регулююча роль попиту та пропозиції робочої сили під час встановлення заробітної плати визнається більшістю економістів, а певна їх частина вважає цей вплив основним. Так, Дж. С. Мілль пише: «Розмір заробітної плати залежить в основному від попиту на робочу силу і її пропозиції ... заробітки за часів панування конкуренції ... не можуть зрости інакше, ніж унаслідок збільшення сукупності коштів, що витрачаються на найм працівників, або скорочення чисельності людей, що конкурують за роботу за наймом; не можуть заробітки знизитися інакше, ніж унаслідок скорочення коштів, призначених на оплату робочої сили, або збільшення чисельності працівників, яким слід заплатити» [3].

Сучасні вчені таким самим чином визначають заробітну плату. Наприклад, К.Р. Макконелл і С.Л. Брю пишуть, що рівноважна ставка заробітної плати визначається на перетині кривих попиту і пропозиції. Якщо ціна робочої сили на конкурентному ринку праці виявиться вище рівноважного значення, то виникне надлишок пропозиції даної робочої сили, що призведе до зниження її ціни; в разі зниження ціни робочої сили в порівнянні з конкурентною виникне нестача робочої сили під намічені роботодавцем обсяги [4].

З аналізу порушеного питання ми робимо висновок, що категорія «заробітна плата» розглядається з різних аспектів, якщо ми ведемо мову про її взаємозв'язок із суб'єктами ринку праці. По-перше, вона є елементом доходу найманого працівника. По-друге, є формою економічної реалізації права власності на належний йому ресурс праці, тобто робочу силу. Крім того, для

роботодавця, який купує ресурс праці для використання його як одного з факторів виробництва, оплата праці найманих працівників є одним з елементів витрат виробництва. Саме тому суб'єкти ринку праці по-різному ставляться до категорії «заробітна плата».

Досвід країн із ринковою економікою показує, що механізм ринкової організації заробітної плати включає чотири основних елемента:

1) систему забезпечення мінімальних гарантій у сфері оплати праці та захисту заробітної плати від негативних явищ, які можуть статися, враховуючи політико-економічну ситуацію у країні;

2) багаторівневу колективно-договірну систему, що дозволяє з достатньою повнотою відобразити інтереси всіх учасників переговорів під час встановлення оплати праці;

3) податкову систему регулювання оплати праці;

4) інформаційну систему про рівень і динаміку заробітної плати та інших витрат роботодавця на робочу силу, що дає реальну картину про заробітну плату як ціну робочої сили.

Маємо розуміти, що гарантія мінімальної оплати праці працівнику не залежить від результатів діяльності підприємства. Тому можемо зробити висновок, що система забезпечення мінімальних гарантій у сфері оплати праці є відправним пунктом для визначення ступеня підвищення нижніх меж заробітної плати і перешкодою для її зниження.

Мінімальною гарантією з оплати праці є мінімальна заробітна плата. Встановлення мінімальної заробітної плати рекомендовано державам Міжнародною організацією праці (далі – МОП) ще в 1928 р. як один із елементів політики, спрямованої на боротьбу з бідністю і на забезпечення задоволення потреб всіх працівників та їхніх сімей. За визначенням МОП, мінімальна заробітна плата – це обов'язковий мінімальний рівень оплати праці на підприємствах будь-якої форми власності, вона повинна гарантувати «особам, які працюють за наймом, необхідний соціальний захист щодо мінімально допустимих рівнів заробітної плати», а мінімальні ставки заробітної плати повинні «враховувати необхідність забезпечити зацікавленим працівникам задовільний рівень життя».

Для підтримки необхідного рівня мінімальної заробітної плати необхідне її державне регулювання, яке, зокрема, передбачає, що:

1) згідно із законом жоден підприємець і жодне державне, акціонерне, кооперативне або приватне підприємство не має права виплачувати заробітну плату нижче встановленого мінімуму;

2) в періоди інфляції мінімальна заробітна плата підвищується спеціальними урядовими постановами.

У розвинених країнах мінімальна заробітна плата або регулюється на національному рівні (Франція, Нідерланди, Португалія, Іспанія та Люксембург, де мінімальна заробітна плата встановлюється законодавством, а також Бельгія і Греція, де мінімум зарплати визначається угодами на національному рівні), або встановлюється угодами на рівні галузей (як, наприклад, у ФРН, Італії і Данії) і спеціальними органами (комітетами із заробітної плати (як у Великобританії). За допомогою державного регулювання заробітної плати найманих працівників у більшості економічно розвинених країн здійснюється соціальний захист найменш забезпечених верств населення: молодих, малокваліфікованих працівників, осіб з обмеженою працездатністю.

Серед критеріїв, на які орієнтуються у своїй політиці держава, роботодавці та профспілки щодо встановлення обґрунтованої мінімальної заробітної плати, основними є: потреби працівників і членів їхніх сімей, загальний рівень заробітної плати у країні; вартість життя і зміни в ній; допомоги із соціального забезпечення; порівняльний рівень життя інших соціальних груп; економічні фактори, включаючи вимоги економічного розвитку, рівень продуктивності праці і бажаність досягнення та підтримання високого рівня зайнятості.

Мінімальна заробітна плата в розвинутих країнах частіше встановлюється у відсотках до середньої заробітної плати. Так, у США «час від часу в Конгресі розглядаються пропозиції прив'язати мінімальну заробітну плату або до рівня споживчих цін, або до середньо-годинної заробітної плати», а «величина мінімальної заробітної плати щодо середньо-годинної заробітної плати в обробній промисловості після кожного рішення Конгресу про зміну мінімуму зарплати зазвичай була в межах від 0,45 до 0,50». Європейське співтовариство, за висновком Міжнародної комісії, створеної за ініціативою в 1989 році, справедливо вважає мінімальну заробітну плату, що досягає 68% національної середньої заробітної плати.

Ми маємо констатувати, що Україна є правонаступницею і правової системи, і системи законодавства СРСР, а особливо це стосується галузі трудового права, ми і досі живемо і працюємо за Кодексом законів про працю України, який був прийнятий у 1971 році. Тому і дослідження наше пов'язано з особливостями мінімальної заробітної плати в радянські часи.

Так, у СРСР критерієм встановлення мінімальної заробітної плати був прожитковий мінімум, який у всьому світі вважається межею бідності. Однак мінімальна заробітна плата у плановій економіці була величиною значущою: вона була більше нижчої риси мінімального рівня життя; тому «в 1990 році, ... складаючи 80 руб., в 1,5 рази перевищувала мінімальний прожитковий «кошик». У момент же встановлення мінімальної заробітної плати в СРСР в 1972 г. у розмірі 70 рублів був дотриманий і інший основний критерій встановлення мінімальної заробітної плати, характерний для економічно розвинених Європейських країн: мінімальна заробітна плата в СРСР була встановлена в розмірі 50% середньомісячної заробітної плати працюючих в економіці, тому що остання, за даними Держкомстату, становила в 1970 р.121 рубль, в 1975 році – 149 рублів [5].

Принципи встановлення прожиткового мінімуму, які є загальними для всіх країн, визначені конвенцією Міжнародної організації праці: «Під час встановлення прожиткового мінімуму враховуються такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування, їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта». (Конвенція МОП № 117, ст. 5. Частина 2, Конвенція МОП № 82, ст. 9, частина 2).

Прожитковий мінімум – це вартісна оцінка споживчого кошика, а також обов'язкові платежі та збори. А споживчий кошик – це мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності.

Однак за умови єдності принципів встановлення прожиткового мінімуму склад споживчого кошика різних держав варіюється залежно від рівня економічного розвитку країни і уявлень суспільства про якість і рівень життя. Так, до споживчого кошика Великобританії входять витрати на продовольчі товари, громадське харчування, алкогольні напої, тютюнові вироби, обладнання житла (включаючи меблі, електроприлади), житлово-комунальні послуги, користування телефоном, організацію відпочинку (розвага, аудіовізуальний обладнання) і подорожі, утримання автомобіля, користування громадським транспортом.

В європейських країнах основою мінімальних бюджетів є продуктивний кошик, що відображає поточні витрати громадян. Продуктивний кошик включає типові продукти харчування і розраховується для різних типів сімей. Склад кошика коригується з урахуванням зміни ринкової кон'юнктури



(зникнення товару, труднощі визначення рівня цін і т.д.). Періодично розраховується частка продуктового кошика в доходах різних груп населення і типів сімей. Для надання соціальної допомоги розробляється перелік необхідних одноразових витрат, наприклад, на ремонт житла.

В Україні механізм формування прожиткового мінімуму заснований на положеннях Законів України «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14.04.2000 № 656, Наказу Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, державної служби статистики «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму» від 03.02.2017 № 178/147/31. В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу. Також прожитковий мінімум визначається залежно від вікового критерію та залежно від соціальної та демографічної групи осіб: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність.

Справа в тому, що кількісна невизначеність прожиткового мінімуму залежить від проведеної у країні соціальної політики, від встановлюваних розмірів сімейних та інших соціальних виплат, тому в підходах до формування прожиткового мінімуму в міжнародній і вітчизняній практиці ми маємо відзначити, що використовуються різні методи. У міжнародній практиці це: нормативний (на основі розрахунку науково обґрунтованих нормативів споживання, що забезпечують нормальне відтворення робочої сили і духовний розвиток людини, причому за нормативами визначаються потреби як у продовольчих,

так і в непродовольчих товарах і послугах); статистичний (прожитковий мінімум встановлюється виходячи з рівня доходів 10-20% найбільш незаможних категорій населення). Ще один метод – це визначення «порогу бідності» д– наприклад, Європейська Статистична Комісія оцінює рівень бідності у країнах Європейського співтовариства як величину, рівну половині медіанного (найбільш часто зустрічається рівня) доходу населення країни. Люди, які мають дохід нижче цього рівня, визнаються незаможними і підпадають під відповідну систему соціального захисту. І останній метод – соціальний мінімум. Наприклад, у країнах Східної Європи для визначення нижчої межі заробітної плати, мінімальних пенсій, а також для виявлення кордону доходів тієї частини населення, яка знаходиться за її межами, як правило, використовується соціальний мінімум [6].

**Висновки.** Ми маємо розуміти, що отримали у спадок систему оплати праці, де мінімальна заробітна плата виконувала своєрідну роль. Водночас час спливає і зміни, які відбуваються в нашій країні, нашою хвилюють нас на розуміння того, що в умовах ринкової економіки мінімальна заробітна плата має виконувати відтворювальну функцію. Тому ми можемо зробити висновок, що вона має визначати і гарантувати отримання мінімально необхідного для працівника простої праці обсягу споживання матеріальних благ і послуг, достатнього для відтворення його робочої сили. Крім того, вона повинна приводити цей обсяг споживання у відповідність із розвитком економічного потенціалу суспільства. І мінімальна заробітна плата як юридична гарантія оплати праці має виступати найважливішим фактором реальної диференціації заробітної плати, впливаючи як на співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати, так і на співвідношення за основними кваліфікаційними групами, а також на співвідношення мінімальних і максимальних розмірів оплати праці.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Маркс К. Капитал (I том). *Маркс К., Енгельс Ф. Соч. 2-ое изд. Т. 23.* Москва : Государственное издательство политической литературы, 1960.
2. Рикардо Д. Сочинения / Под ред. М.Ц. Смит. Москва. 195 л. 1. С. 31-1.
3. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Пер. с англ. под общ. ред. А.Г. Милейкоі. Москва, 1980. Т. 2. С. 42.
4. Макконел К.Р. и Ирк С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. Москва, 1992. Т. 2. С. 173.
5. Исправников В.О., Куликов И.В. Как продолжать реформы в России? Экономические, экономико-правовые и социальные аспекты «Фонд за экономическую грамотность». *Российский экономический журнал.* Москва. 1996 г. 157 с.
6. Рональд Дж. Гиренбері, Роберт Смит. Современная экономика труда. Теории и государственная политика Москва : «МИТ».

**Пижова Марина Олександрівна**

#### **МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ЮРИДИЧНА ГАРАНТІЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ**

У статті висвітлено питання мінімальної заробітної плати в контексті юридичної гарантії оплати праці. Мінімальна заробітна плата є базовою юридичною гарантією оплати праці. Важливою умовою стимулювання економічного розвитку країни є ефективна політика регулювання доходів населення. Визначено, що ресурсом праці



## РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.395>

### **Сафончик Оксана Іванівна,**

доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри цивільного права  
Національного університету «Одеська юридична академія»

### **Діденко Лариса Василівна,**

доктор юридичних наук,  
професор кафедри цивільного та господарського права і процесу  
Міжнародного гуманітарного університету

## **РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ «ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ» ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ПРОФЕСОРІВ А.С. ДОВГЕРТА ТА Є.О. ХАРИТОНОВА<sup>1</sup>**

Реформування економіки України стало чинником, який одночасно викликав потребу в реформуванні всіх галузей права. І якщо спершу зміни у правовій системі мали характер пристосування законодавства до нових умов, то з часом така модернізація правових інститутів набувала рис глибоких трансформаційних процесів, що торкаються питань, які мають глобальне теоретичне значення. Безперечно, до таких питань, що мають значне теоретичне та практичне значення, належать питання оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Прийняття 16.01.2003 р. Цивільного кодексу України засвідчило кардинальну зміну правового регулювання цивільних відносин, яке стало основою приватного права незалежної України. Переважна частина норм ЦК України відзначається високою юридичною технікою, повнотою регулювання цивільних відносин. Було запроваджено велику кількість новел щодо всіх правових інститутів, у тому числі і сфері речового та зобов'язального права. Водночас багаторічна практика застосування норм ЦК України виявила також вразливі положення, суперечності, що зумовило необхідність внесення багатьох змін, аналіз яких дає підстави

стверджувати про постійне вдосконалення цивільного законодавства.

У сучасній Україні триває процес євроінтеграції та адаптації законодавства до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС), про що наголошено в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», і саме тому в умовах євроінтеграції є необхідність дослідження та вдосконалення окремих правових інститутів. А отже, дослідження у сфері оновлення цивільного законодавства України мають нині особливе значення, оскільки дають можливість переосмислити та узагальнити наявні підходи в правовому регулюванні цивільних відносин, проаналізувати правові визначення та поняття, запозичити наявний у праві країн-членів ЄС позитивний досвід такого регулювання, а також наблизити національне законодавство до законодавства ЄС.

Загальною тенденцією останнього часу є поява нових поглядів щодо розуміння приватного права, чим зумовлена й потреба в його подальшому вивченні та виявленні критеріїв виокремлення у структурі системи права. Пов'язані із цим наукові пошуки загалом сприяють оптимізації чинного законодавства, більш ефективному застосуванню приватноправових норм та дають змогу науково обґрунтувати практичні рекомендації щодо розмежування сфер дії між основними нормативами у сфері приватного

<sup>1</sup> Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів : колективна монографія / за ред. А.С. Довгєрта, Є.О. Харитонова. Одеса : ВД «Гельветика», 2020. 674 с.

права. Свідченням необхідності подальших досліджень цієї сфери є, зокрема, велика кількість виступів на конференціях, публікацій, які мають місце останніми роками.

Аналізуючи різні позиції науковців щодо рекодифікації цивільного законодавства, можна дійти висновку, що немає докорінної переробки ЦК України, а досить обмежитися рекодифікацією з метою адаптації вітчизняного цивільного законодавства до сучасного концепту приватного права, відображеного у Draft Common Frame of Reference (DCFR). Разом із тим слід зауважити, що адаптація до рішень, рекомендованих DCFR у цій галузі, може бути складною і потребуватиме не лише рекодифікації вітчизняного законодавства, але й відповідної адаптації правосвідомості.

Структура монографії «Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів» характеризується логічністю побудови. У процесі підготовки монографії проаналізовано значний обсяг теоретичного та нормативного матеріалу, сучасне національне законодавство, відповідні міжнародно-правові акти тощо. Під час написання монографії автори виходили з концепції поділу права на приватне та публічне, чинного і перспективного законодавства та тенденцій його розвитку.

Монографія складається з восьми розділів, зокрема: 1) книга перша Цивільного кодексу України – перегляд парадигми; 2) модернізація другої книги Цивільного кодексу України; 3) право власності та інші речові права у контексті рекодифікації Цивільного кодексу України; 4) модернізація четвертої книги Цивільного кодексу України; 5) вдосконалення загальних положень про зобов'язання; 6) концепція недовірних зобов'язань в умовах рекодифікації Цивільного кодексу України; 7) основні напрями новелізації спадкового права в умовах оновлення Цивільного кодексу України; 8) рекодифікація міжнародного приватного права.

Питання рекодифікації (оновлення) у сфері правового регулювання сімейних відносин у монографії окремо не визначені, хоча дискусії з цього питання дуже активно ведуться. Зазначене зумовлене тим, що відповідно до Концепції оновлення ЦК України СК України планують скасувати, а його норми включити до складу ЦК України у вигляді окремої книги. Обґрунтовуючи свою позицію, розробники модерних кодексів вважають, що сучасне сімейне право неможливо розглядати окремо від цивільного, навіть із погляду юридичної техніки – настільки органічно питання сімейного права вплетені у всьому цивільному праві. Водночас слід урахувувати, що традиційно питання правового регулювання сімейних відносин містилося у спеціальних нормах Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року та Сімейному кодексі України 2002 року. Крім того, специфіка сімейних правовідносин усе ж таки потребує спеціального правового регулювання в окремому кодексі, у зв'язку з чим скасування СК України та переміщення його положень у ЦК України на цьому етапі є передчасним і потребує детального аналізу та обговорення.

Загалом, монографія «Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів» є актуальною, написана на високому професійному рівні, її висновки та положення науково обґрунтовані. З огляду на зазначене, робота стане в нагоді науковцям, аспірантам і докторантам, професорсько-викладацькому складу вищих навчальних закладів, магістрам, студентам і практичним працівникам, а також усім небайдужим до проблем цивільного права.

Монографія «Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів», безперечно, є досить важливим внеском у подальший розвиток цивільного та сімейного права, матиме практичне значення для науки загалом і сприятиме формуванню юридичної освітянської навчальної бази нового покоління.

# ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬОВИЧА ЛУЦЯ

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.396>

## **Харитонов Євген Олегович,**

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Національної академії правових наук України,  
завідувач кафедри цивільного права  
Національного університету «Одеська юридична академія»  
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

## **СПОМИН ПРО В. В. ЛУЦЯ**

Володимира Васильовича Луця я вперше побачив у 1979 році у Московському державному університеті, де «підвищував свою кваліфікацію» на ФПК протягом усього другого семестру.

Одного ясного морозяного дня в аудиторію, де зібралося кілька десятків цивілістів – слухачів ФПК, що приїхали з різних міст колишнього СРСР, з кимось з професорів кафедри цивільного права МДУ зайшла невисока на зріст людина у світло-сірому костюмі, стримана і спокійна. Тоді вразили саме спокій і витримка, оскільки його докторська дисертація мала пройти щось на кшталт «передзахисту» перед досить великим (і до того ж «непередбачуваним») зібранням фахівців у галузі цивілістики та суміжних галузей.

Не пам'ятаю вже деталей того обговорення, але збереглося загальне враження розважливості під час відповідей на питання і загальної достоїнності поведіння.

Коли більш ніж через п'ятнадцять років потому ми познайомилися особисто, я нагадав

Володимирі Васильовичу той випадок. Ми поговорили про захист ним докторської (а мене ця тема дуже цікавила, бо сам готувався до захисту і просив Володимира Васильовича бути офіційним опонентом), і тільки тоді я зрозумів, чого вартував йому тоді той спокій.

Потім Володимир Васильович був одним з опонентів по моїй докторській дисертації, а таке не забувається.

На щастя, наші стосунки не завершилися з цією подією. З Володимиром Васильовичем і надалі нас пов'язували тривалі добрі стосунки, у яких він був старшим доброзичливим товаришем, а я – колишнім «підзахисним», що відчував глибоку повагу і зберігав почуття щирої вдячності всі роки нашого спілкування.

З часом ці стосунки стали також основою взаємин між сучасною Одеською школою цивілістики і Володимиром Васильовичем Луцем: його щира підтримка і сприяння, наші щира любов і повага!

Тепер залишилась наша вдячна Пам'ять.



DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.397>

## ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ЛУЦЬ – БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Народився 11 грудня 1933 р. у с. Рилівка Шепетівського р-ну Хмельницької обл. Помер 5 січня 2021 року у м. Івано-Франківську.

У 1958 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). У 1957–1959 рр. працював державним арбітром Львівського обласного держарбітражу. З 1959 р. по 1962 р. навчався в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1962 р. по 1976 р. працював на юридичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Я. Франка на посаді доцента кафедри цивільного права і процесу. З 1976 р. по 1996 р. очолював цю кафедру. У 1968–1971 рр. та у 1977–1980 рр. обіймав посаду декана юридичного факультету. З 1996 р. по 2002 р. – завідувач кафедри цивільного права та процесу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. У 2002–2005 рр. – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії муніципального управління. З 2005 р. був завідувачем відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПРН України (нині – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України).

У 1962 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Кількість і строки виконання в договорах на поставку продукції виробничо-технічного призначення» (спеціальність 12.00.03), у 1975 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Проблеми своєчасного укладення і виконання господарських договорів» (спеціальність 12.00.03). Вчене звання професора присвоєне у 1980 р. У 1993 р. був вибраний членом-кореспондентом, а у 2000 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Напрями наукової діяльності – цивільне право, проблеми договірної та корпоративного права. Опублікував понад 400 наукових та навчально-методичних праць, серед яких – «Строки виконання договорів поставки» (1971), «Заключение и исполнение хозяйственных договоров» (1978), «Хозяйственный договор и эффективность производства» (1979), «Окремі види договірних зобов'язань» (1992), «Строки в цивільних правовідносинах» (1992), «Строки захисту цивільних прав» (1993), «Зобов'язальне право» (у співавт., 1998), «Контракти у підприємницькій діяльності» (1999, 2001, 2008), «Цивільне право України: кн. 1, 2» (у співавт., 1999, 2002, 2004), «Духовні цінності українського народу» (у співавт., 1999), «Правовий статус непідприємницьких організацій» (у співавт., 2006), «Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: цивільно-правові аспекти» (у співавт., 2007), «Цивільне право України: підручник» (у співавт., 2008, 2010), «Договірне право України: Загальна частина, Особлива частина» (у співавт., 2008, 2009), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Корпоративне право України» (у співавт., 2010), «Зобов'язальне право України: підручник» (у співавт., 2011), «Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: монографія» (заг. ред., у співавт., 2011), «Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Строки і терміни у цивільному праві» (2013), «Охорона і захист суб'єктивних корпоративних прав» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.), «Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація» (у співавт., 2016).

Був членом редакційних колегій журналів та збірників наукових праць: «Право України», «Юридична Україна», «Підприємство, господарство і право», «Часопис цивілістики» та ін. Був головою

спеціалізованої вченої ради Д. 26.500.01 у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, членом спеціалізованої вченої ради Д. 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Був арбітром Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Був членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та Вищому господарському суді України.

Серед винагород та звань: заслужений діяч науки і техніки України (2003). Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2018), Грамотою Верховної Ради України (2009).

Його наукова діяльність у співпраці з кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» на чолі з професором Є. О. Харитоновим стала підґрунтям формування Одеської школи цивілістики, про що, зокрема, свідчить таке:

1) був рецензентом:

– монографій: «Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри» (2018 р.); «Припинення договору за цивільним законодавством України» (2009 р.); «Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз» (2012 р.); «Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти)» (2008 р.); «Цивільні правовідносини» (2011 р.); «Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика» (2018 р.); «Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності» (2011 р.); «Гражданские правоотношения интеллектуальной собственности, возникающие в результате творчества (концептуальные основы)» (2012 р.); «Захист корпоративних прав: проблеми теорії і практики» (2018 р.); «ІТ-право:

сутність та поняття» (2017 р.); «Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту» (2020 р.);

– підручників та посібників: «Цивільне законодавство України» (2013 р.); «Основи римського приватного права» (2009 р.); «Концепт приватного права в умовах інтеграційних процесів в Україні» (2017 р.); «Цивільне право України» (2007 р.); «Гражданское право Украины» (2004 р.); «Гражданский процесс Украины» (2006 г.); «Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення» (2014 р.); «Добровільне представництво у цивільному праві України» (2007 р.); «Право на житло в Україні: реалізація та захист» (2008 р.); «Приватне право як концепт» (2018 р.); «Зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди» (2007 р.); «Цивільний процес України» (2011 р.); «Основи римського приватного права» (2016 р.);

– коментарів: Науково-практичного коментаря Господарського процесуального кодексу України (2006 р.); Хозяйственного процессуального кодекса Украины (2008 г.); Науково-практичного коментаря Господарського процесуального кодексу України (2010 р.);

2) був членом редакційної колегії: науково-практичного журналу «Часопис цивілістики» (випуски 1–29, 2006–2018 рр.); збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України» (2012–2016 рр.).

3) був співавтором: Цивільного кодексу України: Науково-практичний коментар (2009 р.); Цивільного кодексу України: Науково-практичний коментар (2006 р.); навчального посібника «Цивільне право. Загальна частина» (1995 р.).

4) здійснив опонування численних кандидатських та докторських дисертацій: Т. С. Ківалової, Є. О. Харитонової, Н. Ю. Голубевої, О. С. Кізлової, Б. В. Фасія, Н. В. Вороніної, В. О. Гончаренко, І. В. Давидової, С. В. Мазуренко, Н. В. Фомічової, О. Ю. Цибульської та ін.

## НОТАТКИ

## НОТАТКИ

Підписано до друку: 15.03.2021 р.  
Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic Book.  
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 7,90.  
Замов. № 0421/140 Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»  
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1  
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.